

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

Římský vojenský kůň:
Všední život mimo bojiště

Lea Ministrová

Ústav řeckých a latinských studií

Vedoucí práce: Mgr. Ivan Prchlík, Ph.D.

Studijní program: Jazyk a kultura starověkého Říma

Lea Ministrová
Římský vojenský kůň: Všední život mimo bojiště

Prohlášení

Prohlašuji,

že jsem tuto kvalifikační práci vypracovala zcela samostatně a veškerou použitou literaturu a další podkladové materiály, které jsem použila, uvádím v seznamu literatury a že svázaná a elektronická podoba práce je shodná. Současně prohlašuji, že souhlasím se zveřejněním této práce podle § 47b zákona č.111/1998Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

3.8.2024

Abstrakt

Cílem této práce je přiblížit život římského vojenského koně jako živého tvora s mnoha potřebami a nároky na péči, které musela římská armáda po celou dobu svého působení zajišťovat. Výsledkem výzkumu je nastínění nejen každodenního života římských vojenských koní, jako je jejich ustájení a krmení, ale i způsob, jakým do vojska vstupovali a jejich postavení ve společnosti vojenského prostředí. Vzhledem k pramenné situaci jde však v mnoha případech o odhady, které vycházejí z nekompletních či špatně interpretovatelných informací, kombinovaných s moderními poznatky.

Klíčová slova: římská armáda, vojenský kůň, péče o koně, antická plemena, jezdeckvo

Abstract

The aim of this thesis is to present the life of the Roman military horse as a living creature with many needs and demands for care, which the Roman army had to provide throughout its existence. Both Roman and Greek primary sources were used for research. The result of the research outlines not only the daily life of Roman military horses, such as their stabling and feeding, but also the way they entered the army and their status within the military environment. However, due to the nature of the sources, in many cases, these are estimates based on incomplete or poorly interpretable information, combined with modern knowledge.

Keywords: Roman army, military horse, horse care, ancient breeds, cavalry

OBSAH

ÚVOD.....	6
1 Původ římského koně.....	8
1.1 Typ koně.....	8
1.1.1 Typ 1 – Severský pony.....	8
1.1.2 Typ 2 – Severský kůň.....	8
1.1.3 Typ 3 – Středoasijský kůň.....	9
1.1.4 Typ 4 – Západoasijský kůň.....	9
1.2 Znamá plemena.....	9
1.2.1 Nísejský kůň.....	9
1.2.2 Kalábrijský kůň.....	10
1.2.3 Asturco.....	10
1.2.4 Venetský kůň.....	10
1.2.5 Plemena asijská.....	11
1.2.6 Plemena středovýchodní.....	11
1.2.7 Plemena galská a germánská.....	11
1.2.8 Ostatní plemena.....	12
1.3 Oblasti chovu koní v antice.....	12
2 Výběr koně pro vojenskou službu.....	13
2.1 Získávání koní pro armádu.....	13
2.2 Kritéria výběru.....	14
2.2.1 Ideální vlastnosti vojenského koně.....	14
2.2.2 Fyzická stavba koně.....	14
2.3 Pohlaví.....	15
2.3.1 Klisny a vojenské prostředí.....	16
2.3.2 Problematika soužití hřebců a klisen.....	17
2.3.3 Zajištění dostatečného prostoru pro koně.....	17
2.3.4 Soužití většího počtu hřebců.....	19
2.3.5 Závěr problematiky.....	20
3 Péče o vojenského koně.....	22
3.1 Počet koní ve vojsku.....	22
3.2 Ustájení a pastviny.....	23
3.2.1 Typy ustájení.....	24
3.2.2 Držení koní na pastvinách.....	25
3.3 Potrava a její logistika.....	27
3.3.1 Typ potravy.....	27
3.3.2 Pastva.....	27

3.3.3 Seno.....	28
3.3.4 Oves, ječmen a jiné rostliny.....	28
3.3.5 Získávání potravy.....	30
3.3.6 Nedostatek krmiva.....	31
3.4 Ošetřovatelé.....	32
4 Kůň jako živá součást armády.....	35
4.1 Vztah jezdců ke svým koním.....	35
4.1.1 Dochované zmínky o konkrétních koních.....	35
4.2 Kůň jako přirozená kořist.....	37
4.2.1 Strach z neznámého.....	37
4.2.2 Stádní chování.....	38
4.3 Osud římského vojenského koně.....	39
4.3.1 Dosažení vysokého věku.....	39
4.3.2 Zranění a smrt.....	40
ZÁVĚR.....	42
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	43

ÚVOD

V římské společnosti bylo vlastnictví koně znakem bohatství a vysokého postavení. Opravdovým bohatstvím však byl pro římskou armádu, jíž byl neoddělitelnou součástí.¹

Působení jízdy na psychiku nepřítele bylo jedním z efektivních vojenských prostředků, který nevyžadoval bezprostřední blízkost a vystavení se nebezpečí. Kromě vzbuzování strachu v nepříteli a role jízdy při samotném útoku vojska koně zajišťovali možnost vojenským hlídkám rychle a efektivně získávat informace o poloze a činnosti nepřítele či o bezpečnosti terénu, ke kterému mířil méně obratný zbytek armády, a to bez toho, aby byly zpozorovány. Koně totiž zvědům umožňovali nejen rychlejší pohyb vpřed, ale i rychlý ústup, který byl ještě důležitější.

Protože poslušnost a výkonnost koní nebylo možné, narozdíl od vojáků, udržovat pomocí slibů do budoucna, péče o tato zvířata během vojenských tažení musela splňovat určité standardy, které zaručovaly udržení jejich kondice a úroveň spokojenosti zvířat. V úspěšnosti římské armády se tak nepochybně odrážela i kvalita péče o tato klíčová zvířata.

Získat konkrétnější představu o tom, jak taková péče vypadala, není za současného stavu bádání jednoduchým úkolem. Antičtí autoři téměř neumožňují nahlédnout do každodenního života nejenom těchto zvířat, ale i jednotlivců, kteří péči o ně vykonávali. Římská jízda je často popisována ve vojenské akci, existuje proto celkem dobrá představa o využití koně jako vojenského prostředku. Mezi samotnou bitvou a momentem, kdy se vojáci již odebrali ke spánku či k hodování po těžkém boji ve svých stanech, se však nachází nevyřčená informace o tom, co se v tu dobu dělo s koňmi, kteří vojáky v tomto těžkém boji nesli na svých hřbetech. I o ně bylo jistě nutno se postarat, ať už z důvodu zranění z bitev či pouhého uspokojení základních životních potřeb zvířete.

Konzultací zpráv dřívějších řeckých autorů, kteří se na toto téma ve svém díle zaměřovali, ačkoli se jejich zprávy netýkaly přímo koní vojenských, lze zjistit zajímavý poznatek – přístup člověka ke koni v otázkách péče či tréninku se závrtně nelišil od moderní doby, přestože lidstvo prošlo více než dvěma tisíci let vývoje v mnoha sférách. Nabízí se myšlenka, že již antičtí Řekové dosáhli téměř nejvyšší úrovně znalostí týkajících se péče o tato zvířata a nám, modernímu lidstvu, se od té doby nepodařilo najít mnoho věcí, které by se daly zlepšit.

Kvůli již výše zmíněnému nedostatku zpráv od římských soudobých autorů a kvůli rozdílu 2500 let mezi dobou naší a dobou starověkých Řeků nelze nic jiného než předpokládat, že i Římané o koně pečovali minimálně velmi podobným způsobem, jakým popisují péči o koně

¹ Tato informace byla převzata z Willekes (2016, str. 173) a Lawrie (2005, str. 6). Z publikace *The Horse in The Ancient World: From Bucephalus to the Hippodrome* vycházím v celému úvodu.

řečtí autoři. Hlavními důvody pro tuto myšlenku je jejich fascinace Řeky a jejich znalostmi a také fakt, že Řím nebyl státem s dlouhodobou kulturou chovu koní.

Z primárních pramenů jsem se snažila upřednostňovat prameny římské, ale vzhledem k velkému množství relevantních informací u řecky píšících autorů jsem využila ve velké míře i prameny řecké.

Písemné zprávy týkající se tématu této bakalářské práce jsem shromažďovala převážně na základě existující sekundární literatury, která se však často netýká přímo tématu. Odkázala mě na jednotlivé autory či na některé myšlenky, které jsou dále rozvíjené v této práci. Dále jsem s primárními zdroji pracovala na základě vyhledávání klíčových slov, která souvisí s tématem a která mají potenciál odhalit důležité informace. V neposlední řadě jsem se zaměřila na primární zdroje, které se tématu přímo věnují, jako jsou encyklopedie nebo odborná pojednání. Z těchto zpráv jsem se pokusila sestavit co nejucelenější výklad, využívající mimo to i moderní znalosti tématu a mé vlastní odhady v těch otázkách, na které nelze s jistotou odpovědět.

S texty latinsky píšících autorů pracuji v jejich originálním znění, pro práci s texty řecky píšících autorů zatím nemám dostatečnou znalost starořeckého jazyka. V tomto případě primárně pracuji s českými překlady děl, pokud neexistují, pracuji s anglickými.

1 Původ římského koně

V dnešní době je za hlavní kategorii při určování a dělení koní považováno plemeno. Plemeno koně, uměle vytvořená kategorie, popisuje charakteristiku a rysy určité skupiny zvířat, která si tyto genetické údaje předává rozmnožováním s jedincem stejného plemene.²

1.1 Typ koně

Předchůdce koně domácího, *equus caballus*, žijící zhruba v době holocénu, se snažilo rozdělit do jednotlivých typů mnoho vědců.³ Carolyn Willekes ve svém díle udává rozdělení Hermanna Ebhardta do 4 typů, které je dle ní v dnešní době upřednostňované. Antika samotná nerozlišovala u koní plemena, ale typy, které by se daly připodobnit k jednotlivým typům. Z těchto typů se lidským přičiněním později začala oddělovat jednotlivá plemena, která jsou charakterizována konkrétními rysy.

Popis jednotlivých typů, jak je určil H. Ehardt, zprostředkovala Carolyn Willekes v knize *The Horse in The Ancient World: From Bucephalus to the Hippodrome*.

1.1.1 Typ 1 – Severský pony

První typ, který H. Ehardt rozlišuje, je Severský pony, vyskytující se na západě Evropy v oblasti dnešního Španělska, Francie a Velké Británie. Vzhledem připomínal dnešní plemeno Exmoorského ponyho,⁴ který je považován za pravděpodobně posledního potomka Keltského ponyho.

Na základě podoby s Exmoorským pony byl Severský pony menšího, podsaditého vzrůstu se silným tělem a hustou hřívou a ocasem. Navzdory své menší tělesné konstituci měl jistě vysokou sílu a výdrž, podobně jako Exmoorský pony, který dokáže unést i dospělého muže.⁵

1.1.2 Typ 2 – Severský kůň

Druhým typem je Severský kůň, obývající převážně čínské stepi a Mongolsko. Je o něco větším typem koně než Severský pony. Připodobňuje se ke koni Převalského.

² Griffin (2020).

³ Willekes (2016, str. 61).

⁴ DiMarco (2008, kapitola první: The Ancients. Podkapitola Evolution and Domestication of the Horse).

⁵ Exmoor Pony (s.a.).

1.1.3 Typ 3 – Středoasijský kůň

Středoasijský kůň, vyskytující se v centrální Asii, je lehčím a atletičtější typem koně než typy předchozí. Připomíná plemeno Akhal-Teke, jehož historie se datuje až do doby kolem roku 2500 př.n.l. do prostoru pouště Karakum. Tito koně jsou vysocí kolem 155 cm, s úzkým tělem a dlouhými štíhlými končetinami. Oproti typu 1 a 2, které jsou připodobňovány k těžkým, chladnému počasí odolnějším koním, typ 3 i následující typ 4 jsou připodobňovány k lehčím, atletičtější koním s hladší srstí, přizpůsobeným k životu v jižnějších oblastech.⁶

1.1.4 Typ 4 – Západoasijský kůň

Čtvrtým a posledním typem je Západoasijský kůň, obývající oblasti západní Asie. Stejně jako typ 1 má mezi současnými plemeny pravděpodobně přímého potomka, kterým je Kaspický pony.

Z hlediska tělesné stavby se dají typy rozdělit na dvě skupiny, přičemž typ 1 a typ 2 představují těžší koně se silnější tělesnou konstitucí, zatímco typy 3 a 4 představují lehčí, atleticky stavěné koně.

1.2 Známá plemena

V antických písemnostech se objevují zmínky o konkrétních plemenech koní, která jsou charakterizovaná převážně místem původu, po kterém jsou také pojmenována.

1.2.1 Nísejský kůň

Toto plemeno vzniklo údajně kolem roku 1000 př.n.l.⁷ a vykazuje vlivy typů 3 (viz oddíl 1.1.3) a 4 (viz oddíl 1.1.4).

Planina *Nisaiá*, kde byli tito koně chováni, se nacházela v Médii. Koně tohoto plemene nahradili stárnoucího Alexandrova koně Búkefala,⁸ spojení s Alexandrem Velikým potvrzuje i údajný Pyrrhův sen.⁹ Koně z médských plání viděl i Marcus Antonius při svém tažení do Parthie.

¹⁰

Přesné geografické určení Nísejské pláně je komplikované množstvím antických lokací nesoucích stejný název. Mezi možnými lokacemi se uvádí prostor blízko Ektaban, kde rostl jetel bohatý na protein, který by mohl vysvětlovat výjimečnou velikost těchto koní.¹¹

⁶ Willekes (2016, str. 95).

⁷ Davis (2007, str. 16).

⁸ Davis (2007, str. 26).

⁹ Plu. Pyrrh. 11.4-5.

¹⁰ Str. XI.14.9.

¹¹ Willekes (2016, str. 156).

Ve větším množství byli tyto koně do Říma dovezeni pravděpodobně Marcem Antoniem po jeho vyplenění Arménie v roce 36 př.n.l., kde se tyto koně v rámci Parthské říše chovali.

Nisejský kůň je popisován jako jedno z nejlepších plemen, byl velkého vzrůstu¹² a vynikal svojí rychlostí, výdrží i krásou. Dosahoval výšky až 165 cm v kohoutku, což byla na tu dobu nadstandardní výška.¹³

1.2.2 Kalábrijský kůň

Kalábrijského koně je možné nalézt ještě v dnešní době, ačkoliv počet jeho jedinců není vysoký. Dnes se toto plemeno považuje za vzácné.¹⁴

Kalábrie, odkud toto plemeno pochází, ležela v jižní Itálii, na jednom z nejlepších míst pro chov koní v Itálii. Toto plemeno chválil Hannibal, který v Kalábrii ukořistil 4 000 těchto koní pro svou jízdu, a jeho kvalitu oceňoval později i Iulius Caesar.¹⁵

Později se plemeno začalo křížit s plemeny dovezenými do římského imperia ze získaných provincií. Nejen chov Kalábrijského koně, ale i chovy jiných plemen na území Itálie postupně zanikly, neboť se Římané dostatečně nevěnovali zemědělství a díky ohromnému rozsahu říše nebyl problém se zásobováním koňmi z území římských provincií.¹⁶

1.2.3 Asturco

Tito koně z Asturie, území na severu Hispánie, které bylo později součástí provincie *Hispania Tarraconensis*, byli menšího vzrůstu a vyznačovali se specifickým chodem, který popsal Plinius Starší v díle *Naturalis historia*. Chod je popisován tak, že se nohy koně na stejné straně těla pohybují zároveň. V dnešní době je pro tento chod známé plemeno Americký klusák.¹⁷ Dle Plinia tomuto chodu Římané učili i své koně.¹⁸ Název Asturco však označoval i podobné koně chované na jiných místech.¹⁹

¹² Str. XI.14.9.

¹³ DiMarco (2008, kapitola druhá: Cavalry Army, podkapitola Persian Cavalry, část Persian Horses).

¹⁴ Hendricks (2007, str. 93–95, s.v. Calabrian).

¹⁵ Hendricks (2007, str. 93–95, s.v. Calabrian).

¹⁶ Hendricks (2007, str. 93–95, s.v. Calabrian).

¹⁷ Edwards (2016, str. 19).

¹⁸ Plin. Nat. XIII.67.

¹⁹ Smith (1854, str. 249-250, s.v. Astures).

1.2.4 Venetský kůň

Poprvé byl Venetský kůň zmíněn již řeckým lyrikem Alkmánem v 7. století př.n.l.²⁰ O chovu těchto koní na území Itálie se dozvídáme z páté knihy Strabónova díla *Geographica*. Byli chováni v části *Transpadana*, jež byla částí předalpské Galie. Venétského plemene byli závodní koně Dionýsia Staršího ze Syrákús a dle Strabóna byli v Řecku velmi ceněni.²¹ Jejich chov však již za Strabónova života nebyl provozován.

1.2.5 Plemena asijská

Plemena tzv. asijského typu jsou plemena perská, parthská, thrácká a thessalská. Svou charakteristikou a tělesnou stavbou byla pravděpodobně podobná typu 3 (viz 1.1.3), tzn. dnešnímu Achal-Theke. Perský kůň vynikal svým pohybem, který byl ladný, nepatrný a rychlý. Také se dožíval vysokého věku. Kůň Thessalský byl preferován Řeky, tohoto plemene byl údajně i kůň Alexandra Velikého Búkefalás.²²

1.2.6 Plemena středovýchodní

Ze severní Afriky se do Říma dostala plemena středovýchodní, odpovídající typu 4 (viz 1.1.4), která Římané nazývali plemena libyjská. Následným křížením s evropskými plemeny vzniklo plemeno španělské.²³

1.2.7 Plemena galská a germánská

Již během principátu nahradily římskou jízdu, skládající se z římských občanů, *alae* pomocných sborů.²⁴ Mohlo jít o inspiraci Iuliem Caesarem, který během své kampaně v Galii hojně využíval galské a germánské jezdecktvo.

Příslušníci *alae* získávali koně v regionech, ve kterých byly organizovány. Plemena těchto koní tedy odpovídala oblastem původu svých jezdců.²⁵

Jedním z největších zdrojů pomocných sborů byly severní provincie, tedy provincie galské a germánské. V těchto oblastech se přirozeně vyskytovali koně typu 1 (viz 1.1.1) a koně typu 2 (viz 1.1.2). Galští poníci byli nízkého ale statného těla a měli hustší srst. Stejně tak germánští koně nebyli velmi velcí ani krásní. Galové později křížili své koně s asijskými typy, středoevropské koně v době pozdního císařství tak byli již značně rozdílní od těch z doby Caesarovy.²⁶

²⁰ Šašel Kos, (2008).

²¹ Str. V.1.4.

²² Veg. III.6-7.

²³ DiMarco (2008, kapitola třetí: The Romans. podkapitola Roman Cavalry Horses).

²⁴ Smith (1875, str.73-74).

²⁵ DiMarco (2008, kapitola třetí: The Romans. podkapitola Principate Cavalry).

²⁶ DiMarco (2008, kapitola třetí: The Romans. podkapitola Roman Cavalry Horses).

Kolem roku 400 n.l. byli za nejlepší vojenské koně považováni středogermánští a dolnogermánští koně, konkrétně durynští a fríští.²⁷

1.2.8 Ostatní plemena

O několika dalších antických plemenech koní píše Oppiános v díle *Cynegetica*. Existovala například plemena magnéská, libyjská, thrácká, erembijská, krétská či toskánská.²⁸ Koně dostávali známky, pravděpodobně podobné dnešním výžehům, dle kterých bylo rozpoznáváno plemeno a původ koně. Každá oblast měla vlastní známku.²⁹

Objevují se i plemena, která nebyla nazývána dle oblasti jejich původu, k nimž patří například plemeno Orynx.³⁰

1.3 Oblasti chovu koní v antice

Jako jedny z nejdůležitějších oblastí pro chov koní zmiňuje Otto Keller ve své knize *Die Antike Tierwelt* Libyi, Asýrii, Médii, vhodná pro chov koní podle něho byly i Sicilie a část Velkého Řecka, zejména Akragás, Syrákúsy a oblast Etny.³¹ Dle antických autorů vynikal také Argos,³² Chalkis³³ a do jisté doby i Egypt.³⁴ O slávě koní ze Sicilie se ve svém díle *Die Antike Tierwelt* zmiňuje Otto Keller, německý filolog a badatel zabývající se mimo jiné i bádáním o zvířatech v antice, z antických pramenů to zmiňují například i Cicero a Vegetius.³⁵

Naopak za přímo nevhodnou pro chov koní Xenofón v *Cyropaedii* označuje Persii:

U Peršanů je totiž velmi vzácné koně i jen vidět, protože v jejich hornaté zemi je stejně těžké koně živit jako na něm jezdit. (X. Cyr. I.3.3, překlad V. Bahník, *O Kýrově výchování*, str. 31)

²⁷ Keller (1909, str. 233).

²⁸ Opp. C. 170-175.

²⁹ Willekes (2016, str. 173).

³⁰ Opp. C. 316.

³¹ Keller (1909, str. 229).

³² Varro, RR II.1.9.

³³ Hdt. V.77.2.

³⁴ Hdt. II.108.3.

³⁵ Cic. Ver. II.2.20, Veg. III.6.4.

2 Výběr koně pro vojenskou službu

Aby byl mladý kůň považován za vhodného pro vojenskou službu, musel dle antických autorů splňovat několik kritérií. První otázkou bylo pohlaví koně – této problematice se samostatně věnuji v kapitole 2.3, neboť je nutné téma probádat v dostatečné hloubce tak, aby bylo možné vyvodit nějaký závěr.

Výběr potenciálního vojenského jízdního koně nebyl jednoduchým procesem a v některých aspektech připomínal moderní praxi výběru jezdeckého koně.³⁶ Důraz se kladl především na zdravotní stav zvířete, na jeho povahu a stavbu těla. Tyto atributy by měly odpovídat očekávanému využití koně.

2.1 Získávání koní pro armádu

Římská armáda mohla získávat koně několika způsoby. Prvním byl prostý nákup koně od obchodníka. Dle Polybia tito obchodníci převáželi koně vhodné k prodeji z oblastí proslulých chovem koní, popsaných v kapitole 1 této práce. To zmiňuje například v 5. knize *Historiae*:

Tento Níagorás připlul nedávno do Alexandrie s nákladem koní. Když vystoupil z lodi, potkal Kleomena, jenž se spolu s Panteem a Hippitem procházel po přístavním nábřeží. Jakmile ho Kleomenés spatřil, přistoupil k němu, srdečně ho pozdravil a ptal se ho, proč připlul. Když mu řekl, že přivezl na prodej koně, prohlásil: “Bylo by lepší, kdybys místo koní přivezl prodejné chlapce a harfenice, neboť po tom touží nynější král.” (Plb.V.37.7-10, překlad Pavel Oliva, *Dějiny II*, str. 202)

System získávání koní pro armádu, který měl stanovenou proceduru, popisují také dochované dokumenty XX. kohorty Palmýrské.³⁷ Lze v nich nalézt údaje o zásobování armády jak velbloudy, tak koňmi. Velitel kohorty vedl záznamy o tom, který jezdec ztratil svého koně a z jakého důvodu, dále vedl záznamy o nákupu koní pro armádu včetně konkrétního jména jezdce, který koně obdržel.³⁸

Druhým možným způsobem bylo získání koní jako válečné kořisti. O tom píše Dionýsios z Halikarnássu:

³⁶ 7 Expert Tips for Choosing the Right Horse (2019).

³⁷ Fink (1947, str. 159–70).

³⁸ Davies (1969, str. 435–437).

For the Romans never left them (sc. Volsci) as they pursued, but followed at their heels and did not desist till they had taken their camp by storm. Then, having seized all the persons who had been left behind in the camp and taken possession of the horses and arms and huge quantities of baggage, they encamped there that night. (D.H. Ant. Rom. IX.58.6., překlad E. Cary, *Roman Antiquities V*, str. 119)

2.2 Kritéria výběru

Detailní popis ideálního jezdeckého koně v období 4. stol. př.n.l. zprostředkoval z řeckého prostředí Xenofón ve svém díle *De equitandi ratione*,³⁹ z římského prostředí pak v 1. stol. př.n.l. Marcus Terentius Varro v díle *De re rustica*.⁴⁰

2.2.1 Ideální vlastnosti vojenského koně

Zdá se, že Varro za základní vlastnost vojenského koně považuje jeho tzv. dopřednost.⁴¹ Tu připisuje hlavně hřebcům v opozici k valachům.⁴² Pro římské vojsko bylo nutné, aby byli vojenští koně nebojácní a ochotni vrhat se v bitvě proti nepřátelům. To však jde proti přirozenosti koně, který je ve volné přírodě kořistí a je si vědom vlastní zranitelnosti.⁴³

Xenofón navíc zmiňuje důležitost ochoty koně odejít od ostatních koní. Koně jsou nejen kořist, ale i stádní zvířata, která špatně nesou odloučení od ostatních koní. Stádo je důležitou součástí života koní. Poskytuje jim mimo jiné hlavně bezpečí – vzdálit se od tohoto bezpečí je v rozporu s jejich přirozenými instinkty.⁴⁴ Odejít od ostatních koní byla jistě důležitá schopnost hlavně u koní využívaných pro výzvědy, neboť v takové situaci je klíčové, aby jezdci zůstali nezpozorovaní. Koně, kteří se při odchodu od ostatních koní bouří a řehtají, mohou prozradit celou výzvědnou misi, být zpozorováni nepřáteli a dostat sebe i svého jezdce do ohrožení života.

2.2.2 Fyzická stavba koně

Hned na začátku svého popisu Xenofón tvrdí, že již v hříběcím věku lze poznat, jaké vlastnosti bude kůň v dospělosti mít. Kritéria, která popisuje, jsou velmi detailní. V souhrnu by kůň měl mít široká ramena, pevné nohy a tvrdá kopyta. Kopyta vojenských koní Xenofón považuje za nejdůležitější. Kůň určený pro vojenskou službu se špatnými kopyty nemůže své přednosti využívat, i kdyby byl ve všech ostatních ohledech perfektním jedincem.

³⁹ Xen. Eq. 1.3-34.

⁴⁰ Varro RR 7.2-7.

⁴¹ Dopředný kůň znamená takový, který jde ochotně vpřed a není nutné ho mnoho pobízet.

⁴² Hřebcem je kůň, který je nekastrovaný. Kastrovaný samec se nazývá valach.

⁴³ Williams (2004).

⁴⁴ Understanding Horse Herd Dynamics (2011).

Xenofón také zmiňuje velikost varlat, ačkoliv tvrdí, že se v hříběcím věku odhadnout nedá. Je to však zajímavý poznatek pro následující podkapitolu, která se detailně věnuje problematice pohlaví římských vojenských koní.

2.3 Pohlaví

Hlavním tématem této části je soužití velkého počtu vojenských koní na velmi omezeném prostoru a odhad možných problémů, se kterými se římscí vojáci museli potýkat vzhledem k povaze a vzájemné snášenlivosti hřebců a klisen. Mimo vztah hřebců a klisen je věnována pozornost i možnosti vzájemného soužití několika stovek dominantních, teritoriálních samců.⁴⁵

Nejdůležitějším poznatkem z primární literatury, ze kterého tato kapitola vychází, je Varronovo tvrzení, že římská armáda preferovala pro své účely nekastrované samce. Ti měli být průbojní a odvážní, na rozdíl od klidných valachů, kteří byli upřednostňováni pro transport.

Equi quod alii sunt ad rem militarem idonei, alii ad vecturam, alii ad admissuram, alii ad cursuram, non item sunt spectandi atque habendi. Itaque peritus belli alios eligit atque alit ac docet; aliter quadrigarius ac desultor; neque idem qui vectorios facere vult ad ephippium aut ad raedam, quod qui ad rem militarem, quod ut ibi ad castra habere volunt acres, sic contra in viis habere malunt placidos. Propter quod discrimen maxime institutum ut castrentur equi. Demptis enim testiculis fiunt quietiores, ideo quod semine carent. Ii cantherii appellati, ut in subus maiales, gallis gallinaceis capi. (Varro, RR II.7.15)

V této pasáži se Varro zmiňuje o preferencích římské armády z hlediska kastrace samců vojenských jezdeckých koní. Porovnává charakteristiku koní kastrováných, tj. hřebců, a koní nekastrovaných, tj. valachů. Porovnání se tak týká jen dvou typů samců. O samicích, tj. klisnách, se Varro nezmiňuje. Pro tuto skutečnost vidím dvě možné příčiny.

První z nich je ta, že celkovým smyslem úryvku není uvedení preferovaného pohlaví pro římskou vojenskou službu, ale pouze sdělení rozdílu mezi samcem kastrováním a nekastrovaným. Úryvek by se tak věnoval čistě kastraci koní a pro Varrona by nebyl důvod klisny zmiňovat.

Druhou možnou příčinou je, že ve vojenské službě byli využíváni výhradně samci koní. V tomto případě by Varro neměl důvod klisny zmiňovat z toho důvodu, že byly ve vojenském prostředí nemyslitelné. Na jednu stranu by mohlo být zvláštní, že Varro nezmínil důvody, proč

⁴⁵ K otázce, proč je soužití hřebců a klisen na omezeném prostoru problematické viz Hiney (2018).

klisny pro vojenství vhodné nejsou. V úryvku však zmiňuje charakteristiku hřebců i valachů jako kladné důvody, proč ke svému využití vhodné jsou. Zmínka o nevhodnosti klisen pro vojenství by tak šla proti tónu textu samotného.

Je tedy třeba přezkoumat, zda je možné určit, která z těchto příčin je pravděpodobnější.

2.3.1 Klisny a vojenské prostředí

Stejně jako české slovo kůň, tak i latinské *equus* a řecké ἵππος, ačkoliv jde gramaticky o maskulina, neoznačují pouze samce koně, ale samotné zvíře bez rozlišení pohlaví.⁴⁶ O jaké pohlaví se jedná je nutno vyčíst z kontextu, pokud je to možné. Bez podpůrných informací nelze takové úryvky, ve kterých se vyskytují slova *equus* či ἵππος, považovat za směrodatné z hlediska určení pohlaví koní, kterých se úryvky týkají.

V jistých latinských textech se však vyskytuje slovo *equa*, femininum slova *equus*. Tyto texty jsou převážně básnické (Ov. Met. II.633, II.676, XIII.799, Verg. A. XI.468) a slovo *equa* v nich je používáno pro označení chovných klisen, pasoucích se na pastvinách v roli matek a pečovatelek. Dalším důležitým úryvkem pro toto téma je kapitola 22 v Plútarchově životopisu Pelopida, ve kterém je klisna⁴⁷ zmíněna v kontextu jiném:

Zatímco vůdcové stále ještě rokovali a především Pelopidás byl bezradný, odtrhla se od stáda koní mladá kobylna, pádila táborem a v běhu se zastavila právě před nimi. Všichni s úžasem obdivovali ohnivě zářící barvu hřívy, hrdost a volnost a bujně řehtání koně. První se vzbouřil věstec Theokritos a volal na Pelopida: „Šťastný člověče, tady máš oběť, už nečekejme na jinou pannu, vezmi a použij oběti, kterou ti posílá bůh.“

Ihned koně chytili a vedli je k hrobům dívek. Tam vykonali příslušné modlitby, koně ověnčili a obětovali. Sami měli radost a také po táboře šířili zprávu o Pelopidově snu a o oběti. (Plu. Pel. 22, překlad V. Bahník, A. Hartmann, F. Stiebitz, *Životopisy slavných Řeků a Římanů I*, str. 511)

Ačkoliv se jedná o vojenský tábor řecký, je tento úryvek jediným místem, které jsem našla, kde se s jistotou mluví o klisně ve vojenském táboře. Nejistotu však dodává samotný kontext úryvku, tedy zázračné zjevení mladé neposkvrněné klisny v momentě, kdy je přesně takový subjekt potřebný k vykonání oběti. Druhou otázkou je, zda šlo opravdu o koně vojenského, či zda měla klisna v rámci vojska jinou funkci, např. nošení zavazadel či zásob.

⁴⁶ Glare (1968-1982, s.v. *equus*), Liddell (1984, s.v. ἵππος).

⁴⁷ V překladu díla je použito slovo kobylna, tedy jiný výraz pro samici koně. Oba pojmy, klisna a kobylna, jsou však zaměnitelné.

Dle Oppiána, který ve svém díle *Cynegetica* popisuje ideálního koně pro lov, jsou klisny pomalejší než hřebci a projevují se hlasitěji.⁴⁸ Ržání klisen je jistě neakceptovatelné v době, kdy probíhá průzkum terénu či jiná aktivita, během které je pro vojáka nutné zůstat nezpozorován.

2.3.2 Problematika soužití hřebců a klisen

Hlavním problémem v potenciálním vojenském využití hřebců i klisen zároveň je reprodukční cyklus klisny, který se dělí na klidový režim a říjí. Během reprodukčního období, které trvá zhruba od počátku jara do počátku podzimu, je říjový cyklus klisny cca 21 dní. Během říje jsou klisny nervóznější, hůře ovladatelné a méně poslušné. Tyto příznaky jsou přirozeně zesíleny, pokud se v blízkosti klisny nachází hřelec. Stejně tak je říjí klisny provokován i hřelec samotný, jehož poslušnost může být v tuto dobu narušena přirozenými reakcemi.

Je tedy otázkou, zda si Římané mohli dovolit komplikovat si ve válečném období plynulý chod tábora vzájemnou provokací hřebců a klisen v říjí, neboť aktivní válečné období římské armády se přibližně krylo s reprodukčním obdobím klisen, tedy od počátku jara do podzimu.⁴⁹

Vzájemná provokace hřebců a klisen by však nenastávala pouze v táboře, ale i při jízdách cvičeních, během přesunů, a nakonec i v nejdůležitější moment – v samotné bitvě. Přítomnost klisen v říjí mohla ohrozit a narušit funkci vojenské jízdy v klíčových okamžicích, neboť by zvířata nemusela plně vnímat prostředí kolem sebe, vystavující tak nebezpečí sebe i svého jezdce.

2.3.3 Zajištění dostatečného prostoru pro koně

Lze spekulovat, že ve vojenském táboře by neměli být odděleni jen hřebci od klisen, ale kvůli jejich bojovnosti a přirozené dominanci⁵⁰ i hřebci navzájem.

Pomocí výpočtu prostoru, který byl určen pro jednoho koně jízdního oddílu, lze dosáhnout přibližné představy o možnostech oddělení koní od sebe. Výpočet nastíní, jaký prostor kolem sebe koně měli a zda tento prostor byl dostačující na to, aby se předešlo konfliktům mezi dvěma hřebci, či aby nedošlo k nepokojům způsobeným hřebci v bezprostřední blízkosti klisen.

Pro výpočet prostoru pro jednoho jezdce a jeho vojenského koně je v této práci použit detailní popis římského vojenského tábora z období punských válek, který zprostředkoval Polybios v šesté knize svého díla *Historiae*.⁵¹ Pro zjednodušení výpočtu jsou informace převzaty ze sekundárního zdroje *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*,⁵² který z Polybia vychází.

⁴⁸ Opp. C. I.158.

⁴⁹ Odborné informace o březosti a říjí klisen jsou převzaty z Anatomy, physiology and reproduction in the mare (2022).

⁵⁰ Hiney (2018).

⁵¹ Plb. VI.26-32.

⁵² Smith (1875, str.244-256).

Prvním krokem pro výpočet je převedení římské jednotky *pes quadratus*, ve které jsou v použitých zdrojích uvedeny rozměry ploch uvnitř tábora. Pro tento převod je použit údaj ze sekundárního zdroje *A new classical dictionary of Greek and Roman biography, mythology, and geography partly based upon the Dictionary of Greek and Roman biography and mythology*,⁵³ tedy 1 *pes quadratus* = 0.0876 m².

Základním parametrem je prostor, který byl v táboře vyhrazen pro jízdu jedné legie, tzn. 300 jezdců s koňmi. Tento prostor o velikosti 8760 m² byl dále rozdělen na 10 dílů, z nichž každý díl měl 876 m² (10 000 *pedes quadrati*) a byl přiřazen jedné turmě, tedy 30 jezdcům s koňmi.⁵⁴ Dalším krokem je výpočet prostoru určeného pro jednoho jezdce se svým koněm a zavazadly. Toho je docíleno vydělením celkové plochy jedné části počtem jezdců, tedy 876 m² / 30. Výsledkem tohoto výpočtu je zjištění, že na jednoho jezdce připadalo 29,2 m².

Druhým důležitým parametrem je i prostor vyhrazený pěším vojákům, v tomto případě triariům. Tuto kategorii jsem vybrala kvůli důležitosti a zkušenosti těchto mužů. Díky těmto charakteristikám lze usuzovat, že jejich osobní prostor nebyl co nejskromnější, a že je možné jej porovnávat s prostorem pro jezdce. Prostor pro triarie byl stejně jako prostor pro jezdce rozdělen na 10 dílů, jeden díl byl určený pro 60 mužů a měl plošný obsah 438 m² (5 000 *pedes quadrati*). Stejně jako u jezdců je dále nutné vypočítat prostor pro jednoho vojáka, tedy 438 m² / 60. Osobní prostor jednoho pěšího vojáka tedy vychází na 7,3 m².

Díky těmto údajům je následně možno odhadnout samotný osobní prostor jednoho jezdce, pokud se dá předpokládat, že zhruba odpovídá prostoru pro jednoho pěšího vojáka vyšší důležitosti. Odečtením plochy prostoru pro jednoho člena triariů od plochy prostoru jednoho člena jezdeckva je získán odhad plochy, který by odpovídal prostoru určenému pro zavazadla a koně jednoho jezdce, tedy 29,2 m² – 7,3 m² = 21,9 m². John Murray ve svém díle zmiňuje, že prostor pro jednoho koně byl čtyřikrát větší než pro jednoho pěšího vojáka⁵⁵ (7,3 m² × 4 = 29,2 m²). Z tohoto tvrzení se dá uvažovat, že buď je prostor pro osobní zavazadla vojáka započítán do jeho osobního prostoru (tedy 7,3 m²), nebo není prostor pro zavazadla brán v potaz a plocha 21,9 m² tak není prostor vyhrazený jen pro koně.

Nejpravděpodobnější se mi jeví první možnost, tedy že prostor 21,9 m² je čistý plošný obsah prostoru pro jednoho koně. Nepodařilo se mi získat detailní informace o způsobu ustájení koní v táborech, v pramenech je však zmiňován úvaz koní nad jejich hlavami.⁵⁶ Tato informace pochází ze 4. stol. př.n.l. z řeckého prostředí, je však jediným údajem týkajícím se úvazu koní, který jsem našla. Z této informace tedy vyvozují, že koně pravděpodobně neměli volnost pohybu

⁵³ Smith (1851, str. 1024–1030).

⁵⁴ Konkrétní údaje o počtech vojáků a velikosti prostoru jsou převzaty ze Smith (1875, str.244-256).

⁵⁵ Smith (1851, str.247).

⁵⁶ Xen. Eq. 5.5.

a měli vlastní vyhrazený prostor. Vzhledem ke čtvercovému uspořádání celého vojenského tábora zároveň počítám s tím, že byl vyhrazený prostor pro koně čtvercového tvaru.

Zbývá výpočet přibližné velikosti koně, jeho zasazení do středu čtverce a vypočítání prostoru mezi koněm a hranicí jeho prostoru. Průměrná délka koňského těla od nosu k ocasu je 2,4 m.⁵⁷ Šířka koně není běžně používaným pojmem, neboť se standardně měří pouze obvod hrudníku. Pro ilustrační výpočet tak lze použít jako informaci vnitřní rozměry standardního přepravníku pro dva koně. Tyto přepravníky jsou většinou stavěné tak, aby kolem sebe kůň z bezpečnostních důvodů neměl moc prostoru. Při vnitřním rozměru 315 × 167 × 230 cm,⁵⁸ bude-li odečteno cca 5 cm pro dělicí přepážku mezi koňmi a zhruba 5 cm po stranách obou koní, vychází šířka jednoho koně na 70 cm. Po stranách koně o délce 240 cm a šířce 70 cm, postaveného doprostřed svého prostoru vně římského tábora, zbývají 2 m. Před i za koněm je to pouze 1,15 m.

Výsledkem těchto výpočtů je zjištění, že mezi koňmi jedné turmy mohla být vzdálenost až 4 metry, pokud by koně stáli uprostřed svého prostoru.

2.3.4 Soužití většího počtu hřebců

U Skythů, národa známého díky svým jezdeckým schopnostem, lze pozorovat tendenci kastrování koní, aby zamezili jejich nevypočitatelnému chování.⁵⁹ Moderní poznatky k tématu soužití hřebců přináší článek *Keeping Stallions in Groups—Species-Appropriate or Relevant to Animal Welfare?*⁶⁰ věnující se chovu hřebců ve skupinách v porovnání s klasickým ustájením v oddělených boxech. V tomto článku autoři docházejí k závěru, že jsou-li hřebci uvedeni do skupiny zkušenými profesionály a jsou-li dodržována základní pravidla (dostatečný prostor pro jednotlivé koně, dostatek krmných i napájecích míst atd.), je možné pozorovat snížení agrese a nesnášenlivosti hřebců vůči sobě navzájem. Hřebci si tak na sebe navzájem zvyknou a vytvoří se vnitřní hierarchie. Není však jasné, jak by tento proces fungoval ve vojenském prostředí, neboť koně mohli být snadno zraněni či zabiti v bitvě. V tom případě museli být nahrazeni novými, které bylo nutné do umělého stáda jezdecké jednotky znovu obezřetně uvést.

Nakolik je realistická představa, že by ve vojenském táboře bylo ustájeno 600 hřebců (počítali se s Polybiiovými údaji o legiích, tzn. 300 koní v jedné legii, dvě legie v jednom táboře), je k zamyšlení. Hlavním argumentem je ohrožení samotného chodu vojenského tábora, ve kterém bylo nutné udržovat pořádek a striktní disciplínu vojáků. Vzdálenost čtyř metrů, kterou mezi sebou koně dle výše uvedeného výpočtu teoreticky měli, se dá považovat za dostatečnou

⁵⁷ Glossary of Racing Terms (s.a.).

⁵⁸ Pro výpočet byl použit přívěs pro koně značky Cheval Liberté řady GOLD 3.

⁵⁹ Willekes (2016, str. 99–100).

⁶⁰ Gehlen, Krumbach, Thöne-Reineke (2021).

k zamezení fyzického konfliktu mezi hřebci. Nedá se však říci, nakolik by byli hřebci psychicky ovlivněni bezprostřední blízkostí jiných koní.

Zda mezi jednotlivými koňmi mohla být nějaká přepážka, ať už pevná, či látková, nelze z dostupných pramenů dokázat. Jedinou informací, týkající se způsobu ustájení koní, podává Polybios. Dle něho měla hlídání koní na starost hlídka triariů, kteří měli své stany naproti jezdcům.⁶¹ Koně tak museli být viditelní z ulice, vedoucí mezi stany, tzn. nemohli mít přepážku za sebou. Tato informace však nutně nevyklučuje přepážky po stranách mezi koňmi. Polybios zmiňuje i nebezpečí, že se koně zamotají do úvazu, přivodí si úraz nebo utečou a rozpoutají poplach v táboře.⁶² Z toho lze usuzovat, že pokud by se kůň dostal z úvazu, neměl kolem sebe žádnou zeď, která by útěk zastavila.

Ačkoliv dle Varrona Římané preferovali hřebce kvůli jejich temperamentu (viz. 2.2), je otázkou, zda se tato preference vztahovala na všechny koně v armádě.

Nutnost výbojnosti a odvahy hřebců se dá téměř jistě očekávat od první linie jízdy, tzv. vedoucích koní – těch, kteří se do nebezpečí vrhali jako první a zbytek jízdy je následoval v rámci stádového pudu zvířat.⁶³ Pokud by první linie zpanikařila nebo neměla dostatečnou odvahu se vrhnout mezi nepřátele, celý útok jízdy by se rozpadl, neboť by první linie strhla veškeré jezdectvo s sebou. Zadní linie by tedy teoreticky mohly být tvořeny i klidnými, vyrovnanými valachy, neboť by následovali koně před sebou a výsledek by nezávisel na jejich vlastním odhodlání.

Teorii využití hřebců v prvních řadách jízdy podporují prameny, které zmiňují pozici vojevůdců v předních liniích během bitvy. Přihlédne-li se k římskému myšlení, cenícímu si mužnosti a odvahy, lze si jen stěží představit, že by vojevůdcův kůň měl být čímkoliv jiným než impozantním, temperamentním hřebcem. Tento model můžeme sledovat u Alexandra Velikého a jeho koně Búkefala,⁶⁴ u perského krále Dáreia I.⁶⁵ a v neposlední řadě u Hadriana a jeho koně Borysthena.⁶⁶

2.3.5 Závěr problematiky

Z výše uvedených zdrojů a výpočtů nelze bezpečně prokázat, zda římská jízda používala obě pohlaví koní. Z hlediska bezpečnosti a plynulosti chodu římského vojska je nejpravděpodobnější teorií to, že se klisny v římském vojenství neobjevovaly. Podíl hřebců a valachů ve vojsku se odhaduje jen obtížně. Dle Varrona je třeba počítat s preferencí hřebců oproti valachům, avšak

⁶¹ Plb. VI.33.10-11.

⁶² Plb. VI.33.11.

⁶³ Willekes (2016, str. 135).

⁶⁴ Plut. Alex. 32.7.

⁶⁵ Hdt. III.85.1.

⁶⁶ CIL XII.1122.

Lea Ministrová

Římský vojenský kůň: Všední život mimo bojiště

z hlediska výše zmíněné povahy zvířat je jen těžko uvěřitelná jezdecká jednotka čítající stovky hřebců.

Nejrealističtější se tedy zdá kombinace hřebců pro přední linie jízdy a vojevůdce a valachů pro řadové jezdce. Jízdu sestavenou plně z hřebců lze sice považovat za teoreticky možnou, ale málo reálnou. Hlubší poznání tématu a vyřešení této otázky by však spadalo do oboru zoologie.

3 Péče o vojenského koně

Tak jako byla pro morálku vojska důležitá péče vojevůdců o své vojáky, stejně tak bylo potřeba postarat se o jízdní vojenské koně tak kvalitně, aby mohli dosahovat očekávaných výkonů. Nepřípravenost či neochota koní by mohla mít za výsledek neúspěch celého vojska. Na rozdíl od vojáků, kteří měli výhodu v komunikaci řečí, nedokázali koně vyjádřit nespokojenost jinak než neochotou plnit příkazy. Kromě toho záleželo i na fyzické kondici koně, neboť podvyživení, málo zdatní koně nemuseli mít dostatek sil pro boj či únik. To mohlo vést k ohrožení vojáků. Vojsko tak muselo dbát na to, aby koně byli nanejvýš spokojení, tj. aby byly dostatečně zajištěny jejich přirozené potřeby. To zdůrazňuje například Xenofón ve svém spisu *De equitum magistro*, kde tuto zodpovědnost klade na bedra veliteli jízdy:

But now suppose the complement of cavalry is levied, the duty will devolve on you of seeing, in the first place, that your horses are well fed and in condition to stand their work, since a horse which cannot endure fatigue will clearly be unable to overhaul the foeman or effect escape. (X. Eq. mag. 1.3, přeložil H.G. Dakyns, *The Cavalry General*)

Speciální pozornost bylo nutné věnovat i péči o zdraví koní. Nelze zde římské vojenské koně srovnávat s dnešními koňmi, kteří jsou šlechtěním a celkově lepšími životními podmínkami náchylnější na vlivy počasí či nemoci.

3.1 Počet koní ve vojsku

Důležitým údajem pro představu, v čem spočívala péče o jezdecké koně, je počet takových koní ve vojenském táboře. Skutečný odhad počtu koní v táboře je však složitější. Ačkoliv od Polybia víme, že bylo v táboře umístěno 1800 jezdců⁶⁷, ve spisu *De equitum magistro* Xenofón zdůrazňuje, že je nutné mít rezervy koní pro případ zranění či dosažení vysokého věku:

There will need to be a reserve of remounts, or else a deficiency may occur at any moment, looking to the fact that some will certainly succumb to old age, and others, from one reason or another, prove unserviceable. (X. Eq. mag. 1.1, přeložil H.G. Dakyns, *The Cavalry General*)

⁶⁷ Smith (1985, str.246). V táboře byly dvě legie, z nichž každá měla 300 římských jezdců. Obě legie měly navíc svou jízdu spojenců, z nichž jedna čítala 600 jezdců. Vojenská síla jízdy jedné legie tak byla 300 + 600 jezdců.

Kolik koní tedy reálně v táboře pobývalo je dnes neznámý údaj. Stejně jako Xenofóntův poznatek komplikuje tento odhad i zisk koní ve formě kořisti.

Podrobnější popis reálného počtu koní lze najít v *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, použitým již v kapitole 2.3., kde autor John Murray podává informace o počtu koní ve spojenecké jízdě pro jednotlivé jezdce dle jejich postavení v hierarchii. Tentokrát však nejsou použity Polybiovy údaje o táboře, jde o informace o táboře z Gaia Iulia Hygina,⁶⁸ který žil v letech 70 př.n.l. – 20 n.l. Jedná se tedy o údaje o vojenském táboře zhruba o 250 let mladším, než byl tábor Polybiův.

Hyginova *ala militaria* o 24 turmách měla dohromady 1080 koní. V každé turmě byl jeden *decurio*, jeden *duplicarius* a jeden *sesquiplarius*. Nejvíce koní, tedy tři, měl k dispozici *decurio*. Po dvou koních pak vlastnili *duplicarii* a *sesquiplarii*. Řadoví vojáci pak měli pravděpodobně každý po jednom koni. I pro ně se však muselo jistě počítat s náhradními koňmi v případě zranění, úmrtí či dosažení vysokého věku koně, jako zdůrazňoval Xenofón ve spise *De equitum magistro*.

Je otázkou, zda se dají tyto počty v rámci *alae* aplikovat i na samotnou římskou jízdu, pravděpodobně však není důvod to odmítat. Podobný systém tak mohl mít i tábor Polybiův, o kterém byla řeč v kapitole 2.3., a který byl doposud používán k představě o koních v římském vojenském táboře. Dle Polybia měla každá legie k dispozici 300 jezdců, rozdělených do 10 turm. Stejně jako v táboře Hyginově stáli v čele tři *decurioni*, z nichž jeden byl vyššího postavení než ostatní.⁶⁹ Pokud by počty koní jednotlivých hodností odpovídaly táboru Hyginovu, měl by hlavní *decurio* k dispozici též tři koně, zatímco zbylí dva by měli každý po dvou koních. To by zvýšilo reálný počet koní v jedné římské jízdě ze 300 na 340, bez toho, aby byli započítáni náhradní koně pro řadové jezdce.

S více než jedním koněm se setkáváme v pramenech samozřejmě i u vojevůdců, např. když si Titus Quintius Capitolinus vybírá pro boj proti Aequům a Volskům v roce 467 př.n.l. mezi svými koňmi toho nejlepšího,⁷⁰ nebo když při válce s Tyrrhény v roce 392 př.n.l. zabil blesk jednoho z nejlepších koní konzula Gnaea Manlia.⁷¹

3.2 Ustájení a pastviny

Způsob ustájení koní je důležitým bodem k poznání každodenního života římského vojenského koně, neboť právě ve stáji se konaly veškeré úkony spojené s péčí o tato zvířata.

⁶⁸ Údaje o táboře z díla Hygina jsou převzaty ze Smith (1985, str.251-256).

⁶⁹ Plb. VI.25.2.

⁷⁰ D.H. Ant. Rom. IX.57.5.

⁷¹ D.H. Ant. Rom. IX.6.2.

3.2.1 Typy ustájení

Co se týče ustájení mimo vojenské tábory, tj. na venkově, v pramenech je často zmiňováno tzv. pastevní ustájení.⁷² Nejčastěji šlo o chovné klisny.

Ideální stáj popsal Xenofón ve svém spisu *De equitandi ratione*.⁷³ Důraz je v jeho popisu kladen na povrch stáje, který měl udržovat zdraví kopyt koní. Stáj má být vybavená žlaby pro odvod vlhkosti, která je pro koňská kopyta nevhodná, a zároveň má být její povrch z nerovnoměrných kamenů, aby se o něj kopyta koní opotřebovávala. Xenofón ve svém spise také naznačuje důležitost ustájení koní v boxech pro snazší přístup majitele ke koni jak kvůli výcviku, tak pro precizní sledování krmné dávky koně. Dá se tak usuzovat, že ve stájích byli drženi hlavně koně vojenští, se kterými bylo nutné věnovat se pravidelnému výcviku. Nebylo je tak možné držet na rozlehlých pastvinách, což je doloženo i u Plútarcha.⁷⁴

Carolyn Willekes ve své knize *The Horse in The Ancient World: From Bucephalus to the Hippodrome* popisuje archeologické nálezy stájí z oblasti Hadrianova valu:

Most of our knowledge about the construction of Roman stables comes from military barracks. The logistics of equine management on a military frontier are quite different from those at a permanent stud farm in a location under the canopy of the Pax Romana. Archaeological evidence from barracks along Hadrian's Wall indicate that two types of stabling were used: large loose boxes, and the equivalent of the standing stall. The buildings were long, rectangular shedrow-type structures, not unlike those found at many racetracks today. The horses were tied to a wall above a manger, presumably with enough room to lie down, if necessary, but this may not have been the case if several horses were tied between a set of partitions – the risk of the animals getting tangled in ropes would be too great. To ensure that each horse received an appropriate amount of food, it has been suggested that the manger was divided into sections. Several stable structures in these barracks also had what appear to be loose boxes. These likely housed the mounts belonging to high-ranking members of the unit. These horses garnered the roomier stalls because of the status attached to their rider, as well as their own value, which would have been greater than the average cavalry trooper's mount. (Willekes, C., *The Horse in The Ancient World: From Bucephalus to the Hippodrome*, str. 130-131)

⁷² Varro, RR II.7.11, pastevním ustájením je myšleno volný pohyb koní po rozlehlých travnatých pastvinách.

⁷³ Xen. Eq.4.

⁷⁴ Plu. Lys. 20.6.

Rozdíl mezi dvěma zmíněnými typy stáje jsou následující. *Standing stall* je prostor pro koně, případně dobytek, většinou ohraničený ze tří stran. Kůň je přivázaný k úvazu nad hlavou, aby se zamezilo zamotání koně do úvazu. Na krátké straně, ke které je kůň čelem, je umístěn žlab. Zadní strana tohoto prostoru je otevřená, nejsou zde žádné dveře či vrata. Naopak *loose box* je standardní stáj pro koně, která je ohraničena ze všech čtyř stran. Hlavním rozdílem je možnost volného pohybu koně a velikost prostoru.⁷⁵ Vzhledem k vyššímu komfortu je očekávané, jak zmiňuje Carolyn Willekes v úryvku výše, že v těchto boxech stáli koně jezdců vyšších hodností.

Tyto typy ustájení jsou doloženy na dlouhodobém stanovišti podél hranic římské říše. První z nich, tedy *standing stall*, však lze předpokládat jako řešení ustájení koní v dočasném vojenském táboře. Dokazuje to Xenofón, který zmiňuje úvazy koní nad hlavami,⁷⁶ a navíc je nemyslitelné, že by Římané stavěli boxy pro stovky koní v dočasném táboře. Tak jako měli koně velitelů v táboře u Hadrianově valu výhodu prostorného boxu s volností pohybu, koně velitelů vojska, které bylo na pochodu, byli v dočasných táborech pravděpodobně ustájeni v bezprostřední blízkosti stanu velitele. To dokazuje tento úryvek od Dionýsia z Halikarnássu:

For a thunderbolt, falling upon the headquarters of Gnaeus Manlius, one of the consuls, tore the tent in pieces, overturned the hearth, and tarnished some of the weapons of war, while scorching or completely destroying others. It killed also the finest of his horses, the one he used in battle, and some of his servants. (D.H. Ant. Rom. IX.6.2, překlad E. Cary, *Roman Antiquities V*, str. 301-303)

Důkaz, že by i v dočasných táborech byli koně velitelů ustájeni ve vyšším komfortu, jsem v dostupných pramenech nenalezla. Je pravděpodobné, že měli svůj prostor přímo ve stanu velitele nebo v jeho blízkosti, ale zda byl tento prostor větší či pohodlnější než prostor pro koně řadového vojáka, je neznámé.

3.2.2 Držení koní na pastvinách

U Polybia se v knihách věnujících se punským válkám objevuje zmínka o tom, že Punové vypouštěli své vojenské koně na pastvu i v situaci, kdy se vojsko utábořilo:

Během jednoho dne vytvořil dostatečný průchod pro soumary a pro koně, ihned je převedl, utábořil se na místech, kde již neležel sníh, a poslal je na pastvu. (Plb. III.55.7., překlad P. Oliva, *Dějiny II*, str. 55)

⁷⁵ Podrobný popis rozdílů mezi dvěma typy stáji je převzat z Hayes (1900, kapitola sedmá: Stables, podkapitola Comparative Merits of Loose Boxes and Stalls).

⁷⁶ Xen. Eq. 5.5.

Koně nebyli vypuštěni bez dozoru. Ve stejné knize Polybios později zmiňuje, že Hannibal poslal část svých mužů pást zvířata.⁷⁷

Zajímavou otázkou je, z jakého důvodu se v tomto případě koně dobrovolně zdržovali poblíž vojska a neprchli na svobodu. Jistě nelze počítat s tím, že by Punové u dočasného tábora stavěli jakousi ohradu, která by koně a ostatní zvířata držela u vojska. Hlavní příčinou je pravděpodobně navyklost koní na život s lidmi, kteří jim dopřávali krmení a útočiště. Je otázkou, zda lze říct, že koně viděli lidi jako záruku určitého bezpečí. Byli to právě oni, kdo je stavěl do nebezpečí v bitvách, či v tomto případě při samotném přechodu Alp. U Polybia však nalézáme důkaz, že koně opravdu útočiště Hannibalova vojska vyhledávali:

Když devátého dne dospěl na vrchol, utábořil se a strávil tam dva dny, aby si ti, co se zachránili, odpočinuli, a aby počkal na opozdilce. V té době se nečekaně vrátilo mnoho koní, kteří se rozutekli, i mnoho soumarů, kteří ztratili svůj náklad. Šli po stopách vojska a dostali se do tábora. (Plb. III.53.9-10, překlad P. Oliva, *Dějiny II*, str. 53)

Na druhou stranu je nutné zmínit, že Polybios používá slovo *παράδοξος* – neočekávaný. Kvůli tomuto slovu se nedá brát samovolný návrat zvířat k vojsku jako standardní věc, se kterou ve starověku počítali. Není však nutno pochybovat, že se by se to nedělo při vypuštění koní na pastvu, když zvířata neutíkala od vojska vyděšena k smrti.

Kromě Punů drželi některé své koně na pastvinách kolem tábora i Skythové.⁷⁸ Co se týče Římanů, ti jistě během vojenského tažení využívali pastviny pro koně také. William Smith v *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities* popisuje systém, dle kterého se křídla legie ob den střídala ve vedoucí pozici na pochodu, aby k pastvám a zdroji vody nepřicházelo jako první pořád to samé křídlo.⁷⁹ Mnohé však nasvědčuje tomu, že Římané drželi své jezdecké koně primárně v prostorách uvnitř tábora, jak lze vidět například v kapitole 2.3., kde se pracuje s prostorem uvnitř tábora věnovaným právě koním.

Hlavním důvodem pro držení jezdeckých koní uvnitř tábora byla pravděpodobně pohotovost v případě náhlého útoku. Jezdci tak byli schopni připravit své koně rychle a bez zdržování, aniž by museli koně hledat a nahánět po rozlehlých pastvinách stranou od tábora. Dalším důvodem mohl být i strach o volně vypuštěná zvířata, pokud bylo vojsko pronásledováno nepřítelem nebo pokud bezprostředně hrozil střet s nepřátelskými vojsky. Nasvědčuje tomu i fakt, že ve výše zmíněných úryvcích o Punech, kde vypouštějí koně na pastvinu kolem tábora, šlo

⁷⁷ Plb. III.101.9.

⁷⁸ Willekes (2016, str. 9).

⁷⁹ Smith (1985).

o pochod neschůdnou krajinou, kde s největší pravděpodobností nebyla možnost, čas ani materiál stavět rozlehlé prostory pro koně uvnitř tábora.

3.3 Potrava a její logistika

V již zmíněném Polybiově táboře (viz 2.3.3) Římané drželi okolo 2000 koní (Polybios uvádí 1800 jezdců, ale vzhledem k výpočtům v kapitole 3.1 jsou připočtení i náhradní koně). Jak dostatečně uživit tolik fyzicky vyčerpaných zvířat byla jistě důležitá otázka, kterou se Římané museli zabývat.

3.3.1 Typ potravy

Základními prvky potravy pro koně v antickém Římě byly převážně tráva a seno.⁸⁰ Varro zmiňuje i příkrmování některých koní ječmenem.⁸¹ S tím se dá počítat i u koní vojenských, kteří vykonávali těžkou fyzickou práci, neboť ječmen je krmivem díky své energetické hodnotě běžně používaným ke zvýšení hmotnosti koně.⁸²

Hlavním zdrojem krmiva byla však pravděpodobně tráva z pastvin. Pro koně je to krmivo nejpřirozenější, ze kterého by standardně žili ve volné přírodě,⁸³ a pro Římany zároveň nejsnazší k získávání.

3.3.2 Pastva

Nejjednodušším způsobem, kterým Římané mohli koním obstarávat krmení, byla volná pastva. Jediné, co Římané museli zajistit, byl dostatečný prostor s rostoucí trávou. V díle Flavia Iosepha se objevuje vypuštění koní na pastvu, zatímco jsou vojáci zaměstnáni sháněním kořisti:

Do jisté míry i podléhali úkladům, protože příliš bezstarostně spoléhali na svou převahu, a protože proti nim stáli Židé šíleně odvážní, neboť již nedoufali ve svou záchranu. Kdykoli totiž někteří z jezdců vyjeli pro dříví a za pícováním a sňavše koním uzdy, pustili je na pastvu, zatímco opatrovali to, proč vyjeli, činili Židé v tlupách výpady a uchvacovali koně. (J.BJ VI.2.152-153, překlad J. Havelka a J. Šonka, *Válka židovská II*, str. 169)

⁸⁰ Varro, RR II.7.7.

⁸¹ Varro, RR II.1.17, II.7.14.

⁸² Cooked Flaked Barley (Micronised Barley) (s.a.).

⁸³ What Do Horses Eat? (s.a.).

3.3.3 Seno

Pravděpodobně nejdůležitějším prvkem krmiva pro koně, které římská armáda musela cíleně zajistit, bylo seno, *faenum*, tedy sušená tráva. Varro seno zmiňuje jako základní krmivo pro ohřebené klisny, které byly zavřeny do boxů a neměly přístup k pastvě.⁸⁴ Stejně tak byli vojenští koně mimo travnaté pastviny uvazováni do provizorních boxů uvnitř tábora.

Díky své trvanlivosti bylo snadné seno uchovávat ve formě zásob na dlouhou dobu. Výhodné bylo i v zimě, kdy koně nemuseli mít tolik prostoru k pastvě na čerstvé trávě.

Kolik sena denně armáda spotřebovala, lze odhadnout z průměrné spotřeby sena dnešních koní. The Humane Society of The United States udává tyto údaje:

The average thousand-poundhorse who relies on hay for all their forage typically eats fifteen to twenty pounds of hay per day. (Horse Care Guidelines, *The Humane Society of The United States*.)

Pokud by římské vojenští koně nedostávali jinou formu krmení a neměli možnost se volně pást na čerstvé trávě, spotřebovali by denně zhruba 16 000 kg sena. Trávicí systém koně je navíc přizpůsoben neustálému přísunu menšího množství krmiva,⁸⁵ mimo vojenské povinnosti tedy museli mít přístup k trávě či senu téměř nepřetržitě.

Myšlenka, že by římské koně žili jen na celodenním přístupu k senu, je však značně nepravděpodobná.

3.3.4 Oves, ječmen a jiné rostliny

Ačkoliv Varro zmiňuje ječmen v souvislosti s klisnami po porodu a s rostoucími hříbaty⁸⁶, lze počítat s tím, že pokud mělo vojsko dostatek zásob, byli i vojenští koně dokrmováni obilovinami. Zároveň se oproti senu jeví jako výhodnější na skladování a přepravu, neboť koním pravděpodobně nebyla podávána nijak velká porce (například u ječmene je dnes standard kolem 1-2 kg ječmene denně, dle potřeb jedince). Narozdíl od sena, které je o stejné váze velmi vzdušné a prostorné, se dal ječmen skladovat na menším prostoru v mnohem větším objemu. Denně by byla spotřeba ječmene pro koně zhruba 3 000 kg denně, což je asi 5 000 litrů. Pro představu, ječmenem pro všechny koně na jeden den by Římané naplnili pouhých 76 amfor na víno, které dokázaly pojmout objem 39 litrů.⁸⁷

⁸⁴ Varro, RR II.7.7.

⁸⁵ Horse Care Guidelines (s.a.).

⁸⁶ Varro, RR II.7.7, II.7.11-14.

⁸⁷ Smith (1985, str. 979-980). Počítá se s 2 000 koni v táboře, tzn. 1800 koní dle výpočtu v kapitole 3.1 s rezervou 200.

Appiános ve svém díle *Αἰβουκή* zmiňuje zvyk numidských nekrmit koně obilninou, ale jen trávou na pastvách:

Numid'ané dovedou snášet hlad a místo chleba se často spokojí s rostlinnou potravou. Pijí pouze vodu. Jejich koně se neživí ječmenem, nýbrž jenom pící a pijí nepatrné množství vody. (App. Pun. 11.43, překlad J. Burian, B. Mouchová, Zrod římského impéria (Římské dějiny I), str. 164-165)

Vzhledem k Appiánovu zdůraznění této informace lze předpokládat, že v Římě byl standard koně krmit ječmenem. Zároveň je tato informace uváděna v souvislosti se skromností numidských vojáků i koní, je tedy možné, že ječmen byl pro Římany neopomenutelnou součástí jídelníčku těchto zvířat.

Na to, že alespoň dle jednoho zdroje byla upřednostňována jiná obilnina před ječmenem, poukazuje tento úryvek z Caesarova *De bello civili*:

Et cogebantur Corcyra atque Acarnania longo interiecto navigationis spatio pabulum subportarte, quodque erat eis rei minor copia, hordeo adaugere atque his rationibus equitatum tolerare. (Caes. Civ. III.58.4)

Caesar zde zmiňuje ječmen jako náhražku za *pabulum*, které bylo dováženo z Korkýry a Akarnánie. Otázkou je, jaké obilí bylo tím standardním, které bylo ječmenem nahrazeno. S ohledem na dnešní dobu by se nabízel oves, případně kukuřice, avšak Varro mluví konkrétně o ječmenu (*hordeum*) a jinou obilninu nezmiňuje:

Equinum pecus pascendum in pratis potissimum herba, in stabulis ac praesepibus arido faeno; cum pepererunt, hordeo adiecto, bis die data aqua. (Varro, RR II.7.7)

Popis antického ječmene jako rostliny lze nalézt v Pliniově *Naturalis historia*. Zároveň Plinius popisuje, že ječmen byl pro zvířata byl nejdřív zpracován ohněm a poté namlet.⁸⁸

Keřovitou rostlinou, která je Pliniem zmíněná jako potenciální krmivo pro zvířata, je tzv. *cytissus*.⁸⁹ Plinius ho popisuje jako vysoce energetické krmivo, vhodné především pro dojně krávy a kozy, neboť zvyšuje tvorbu mléka:

⁸⁸ Plin. Nat. XVIII.18.78.

⁸⁹ Plin. Nat. XIII.47.130.

Non ex alio pabulo lactis maior copia aut melior, super omnia pecudum medicina validas a morbis omnibus praestante. (Plin. Nat. XIII.42.130)

Koním by dle něj měla připadnout porce cca 4,5 kg.⁹⁰ Vzhledem k charakteristice křoviny jako prostředku pro vyšší tvorbu mléka však nelze počítat s využitím této rostliny pro vojenské koně, spíše jí byly krmeny chovné klisny. Plinius v kapitole o *cytisu* konkrétnější charakteristiku krmených koní neudává.

3.3.5 Získávání potravy

Potrava pro koně, tedy seno a ječmen, pocházela nejčastěji z okolí tábora. Vojáci byli vysíláni na výpravy, při kterých měli za úkol zajistit zásoby sena a obilnin. Tyto výpravy nebyly vždy bezpečné a nezajišťovaly jistý úspěch. Hlavními problémy byla neúrodnost dané oblasti, vyplenění armádou nepřítele nebo nebezpečí útoku, jak to popisuje Dionýsios z Hálíkárnassu:

As a consequence the Romans were unable to choose for their camp the place they preferred, but had to take the one the situation offered, where it was not easy either to get forage for the horses, the place being surrounded by hills that were bare and difficult of access, or to bring in provisions for themselves out of the enemy's country, since what they had brought from home had been consumed, nor yet easy to shift their camp while the enemy lay before them and blocked the exits. (D.H. Ant. Rom. X.23.3, překlad E. Cary, *Roman Antiquities VI*, str. 245)

Dalším způsobem byly odvody od provincií a spojenců, kteří Římanům dodávali potřebné suroviny, ať už se jednalo o jídlo pro vojáky nebo potravu pro zvířata.⁹¹

Zajímavý je úryvek z Polybiova díla, týkající se tábora Karthaginců:

Naproti tomu Kartágiňané nemohli přirozeně se svou jízdou dlouho zůstat na místě, jelikož Římané záměrně zničili v okolní krajině veškerou píci a nebylo možné opatřovat píci nebo ječmen pro takové množství koní a soumarů dopravováním z velké vzdálenosti. Neodvažovali se také zůstat tam bez jízdy a obléhat nepřítele chráněného palisádou, protože bez jezdců by byl výsledek boje s vyrovnanými silami nejistý. (Plb. IX.4.3-4, překlad P. Oliva, *Dějiny III*, str. 109)

⁹⁰ Plin. Nat. XIII.47.133.

⁹¹ Caes. Civ. III.58.4.

Lea Ministrová

Římský vojenský kůň: Všední život mimo bojiště

V Hannibalově případě se jednalo o zhruba 8 000 – 10 000 jezdců.⁹² Z úryvku je patrné, že se Hannibal primárně spoléhal na drancování v okolí tábora. Jelikož však nebylo kde koně pást a tábor nemohl být zásobován tak velkým objemem píce a ječmene pro zvířata, Hannibal se musel přesunout, což komplikovalo jeho vojenskou strategii.

3.3.6 Nedostatek krmiva

Ve dvou případech se antické prameny zmiňují o postupu římské armády v případě, kdy nebyl dostatek zásob k tomu, aby koně mohli být nakrmeni senem či ječmenem. Prvním z nich je vojsko Pompeiovo v Caesarových *De bello civili*:

Erat summa inopia pabuli, adeo ut foliis ex arboribus strictis et teneris harundinum radicibus contusis equos alerent; frumenta enim, quae fuerant intra munitiones sata, consumpserant. Et cogebantur Corcyra atque Acarnania longo interiecto navigationis spatio pabulum subportare, quodque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere atque his rationibus equitatum tolerare. Sed postquam non modo hordeum pabulumque omnibus locis herbaeque desectae, sed etiam frons ex arboribus deficiebat, corruptis equis macie conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit. (Caes. Civ. III.58.3-5)

Pompeiovo vojsko, utábořené u Dyrrhachia, bylo Caesarem odříznuto od možnosti drancovat okolí. To časem vedlo k úplnému vyčerpání zásob. Dle Caesara byli Pompeiovi koně krmeni listy stromů a kořeny rákosů.

Druhý případ, kdy Římané museli improvizovat při nedostatku potravy pro koně, je popsán v Plútarchově životopisu Caesara v díle *Vitae parallelae*:

Byl totiž nucen často se stýkat s nepřáteli a vyhledávat boj, neboť neměl ani dostatek obilí pro své muže, ani píce pro soumary – byli nuceni podávat koním mořskou trávu, z níž spláchli slanou vodu, a mísili do ní jako pamlsek něco polní trávy. (Plu. Caes. 52.5-6, překlad V. Bahník, A. Hartmann, R. Mertlík, F. Stiebitz, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II*, str. 412)

⁹² Úryvek chronologicky spadá před obléhání Capuy v roce 212 př.n.l. K počtu 8–10 000 jezdců jsem došla následovně: Dle Gregory Dalyho byla síla jízdy karthágského vojska v bitvě u Kann v roce 216 př.n.l. 4 000 numidských jezdců (Daly 2002, str. 91), zhruba 2 000 hispánských jezdců (Daly 2002, str. 94) a asi 4 000 keltských jezdců (Daly 2002, str. 104). Odhadované ztráty na straně Hannibala v této bitvě nejsou díky jeho vítězství a početní výhodě jezdeckta vysoké. Mezi bitvu u Kann a obléhání Capuy nespádají žádné významné bitvy, ve kterých by Hannibalova jízda měla utrpět zásadní ztráty (tj. obléhání Syrakús a bitva o Tarent). Dle mého úsudku se tedy dá předpokládat, že velikost Hannibalovy jízdy byla při obléhání Capuy podobná či o něco málo menší než v bitvě u Kann.

Tentokrát byli Caesarovi koně krmeni mořskými řasami smíchanými s trávou. Dnes se mořská řasa používá jako doplněk do krmiva pro koně. Záleží však také na tom, jaké množství mořských řas Caesarovi koně dostávali. Řasy totiž obsahují vysoké množství jódu, který ve velkém množství může způsobovat otravu s dlouhodobými následky.⁹³

3.4 Ošetřovatelé

Dokud byli muži mladí, jezdeckví a péči o koně se věnovali v rámci získávání zkušeností a pěstování duše i těla. Jakmile však do jejich životů postupem času vstoupila politika a starost o majetek, dle Xenofóna se jejich koním věnoval převážně ošetřovatel – v Řecku *ἵπποκόμος*,⁹⁴ v Římě *agaso*.⁹⁵ Jednalo se s největší pravděpodobností o otroky.

Ve svém spise *De equitandi ratione* podává Xenofón popis práce takového ošetřovatele.⁹⁶ Z velké části šlo o výchovu mladých koní, aby si zvykli na manipulaci. Zajímavou myšlenkou je tato část:

That sort of business is generally done at home through the groom, if he knows how to contrive that hunger and thirst and horseflies are associated by the colt with solitude, while eating and drinking and delivery from irritation come through man's agency. (X. Eq. 2.3, překlad H.G. Dakyns, *On Horsemanship*)

S tímto úryvkem v paměti je nutno se vrátit k oddílu 3.2.2., jehož byla část věnována otázce, zda koně dobrovolně zůstávali u vojska i v případě, kdy byli vypuštěni na pastvu do volného prostoru. Zde Xenofón nepřímou uvádí důvod, proč tomu tak pravděpodobně opravdu bylo. Koně byli ošetřovateli již od mladého věku učeni tomu, aby si vytvářeli asociace svého pohodlí s přítomností lidí, naopak samota měla přinášet značné nepohodlí. Pokud tato asociace opravdu fungovala, neměli koně důvod se od tábora vzdalovat.

Ošetřovatelé dle Xenofóna měli na starost každodenní vyvážení hnoje, trénink koní i hřebelcování jejich srsti. K tomuto úkonu dává Xenofón poměrně rozsáhlý postup:

In rubbing the horse down, the man should start at the head and mane; for if the upper parts are not clean, it is idle to clean his lower parts. Next, going over the rest of his body, he should make the hair stand up with all the dressing instruments, and get the dust out

⁹³ Seaweed for horses: Mirace supplement or massive con? (s.a.)

⁹⁴ Liddell (1984, s.v. *ἵπποκόμος*).

⁹⁵ Glare (1968-1982, s.v. *agaso*).

⁹⁶ Xen. Eq.5-6.

by rubbing him the way the hair lies. But he should not touch the hair on the backbone with any instrument; he should rub and smooth it down with the hands the way it naturally grows; for so he will be least likely to injure the rider's seat. (X. Eq. 5.5, překlad H.G. Dakyns, *On Horsemanship*)

Dále je zodpovědností ošetřovatelů připravit koně pánovi pro jízdu, včetně jeho nasedlání a nauzdění.

O něco zajímavější informaci, kterou Xenofón o ošetřovatelích podává, lze nalézt ve spisu *De equitum magistro*. Zde se již konkrétně jedná o ošetřovatele pečující o koně v prostředí vojenského tábora. Xenofón zde začleňuje ošetřovatele do vojenské strategie:

Another way of exaggerating the apparent strength of your force is to arm the grooms with lances or even imitation lances, and put them between the cavalrymen, whether you display the cavalry at the halt or wheel it into line. Thus the bulk of the company is bound to look denser and more massive. (X. Eq. mag. 5.6, překlad H. G. Dakyns, *On Horsemanship*)

V antických pramenech jsem nenalezla zmínku o bitvě, ve které by tato strategie byla popsána v praxi. Lze z ní alespoň usoudit, že ošetřovatelů muselo být u vojska mnoho, aby jejich počet dokázal opticky zhustit vojenskou linii.

Jediným ošetřovatelem, kterého jsem v antických pramenech našla nazvaného jménem, je Oibarés, ošetřovatel koně perského krále Dáraeia. Váže se k němu historka o tom, jakým způsobem se Dáreios stal králem, kterou popsal Hérodotos v III. knize svých *Historiae*. Příběh s mazaným ošetřovatelem, který díky své domýšlivosti zajistí svému pánovi výhodu, zní téměř jako námět z řecké komedie:

Dareios měl chytrého podkoního jménem Oibarés. Když se rozešli, pravil tomuto muži:

“Oibare, usnesli jsme se o kralování tak, že královské důstojenství dostane ten, čí kůň nejdříve zaržá, až na nich budeme sedět při východu slunce. Víš-li něco chytrého, zařid', aby se ta hodnota dostala do našich rukou, a ne někomu jinému.”

“Jestliže na tom, pane, závisí,” na to Oibarés, “zda budeš nebo nebudeš králem, pak buď klidný a dobře mysli, neboť nebude nikdo jiný králem na tvém místě. Znáš taková kouzla.”

“Máš-li tedy nějaký takový prostředek,” pravil Dareios, “pak to hled’ zařídit a neodkládej, protože k rozhodování mezi námi dojde zítra ráno.”

Oibarés to vyslechl a zařídil. Jakmile nastala noc, vyvedl na předměstí jednu z klisen, kterou měl Dareiův kůň nejraději, přivázal ji tam a pak přivedl Dareiova koně: vodil ho mnohokrát sem a tam okolo klisny a přibližoval se s ním blízko k ní a nakonec hřebce připustil.

S rozbřeskem dne se dostavilo těch šest mužů podle domluvy na koních. Projížděli se po předměstí, a když se ocitli u místa, kde byla minulé noci uvázána klisna, tu Dareiův kůň přiběhl a zaržál. Zároveň s tím se z jasného nebe zablesklo a ozval se hrom. Tato další znamení potvrdila Dareiovi jakoby podle nějaké úmluvy to, co se stalo. Ostatní seskočili z koní a Dareiovi se klaněli. (Hdt.III.85-86, překlad J. Šonka, *Dějiny*, str. 199-200)

O ošetřovateli vojenských koní se zmiňují i autoři popisující římské prostředí. Například v Plútarchově životopise Sully je zmínka o ošetřovateli vojevůdcova koně, který svému pánovi pravděpodobně zachrání život,⁹⁷ v životopise Crassa zase Plútarchos popisuje, jak jeden z Crassových koní stáhne svého ošetřovatele do vody.⁹⁸ V životopise Caesara jsou koně Caesarových jezdců také předáni do péče ošetřovatelů.⁹⁹

Mimo to se však v antických pramenech objevuje i zmínka situace, ve které se o koně vojáci starají sami:

When this had been done, great cheerfulness came upon them all and great affection for one another and also confidence and ardour. And going from the assembly, some bridled their horses, others sharpened their swords and spears, and still others cleaned their defensive arms; and in a short time, the whole army was ready for the combat. (D.H. Ant. Rom. IX.10.5, překlad E. Cary, *Roman Antiquities V*, str. 317)

⁹⁷ Plu. Sull. 29.5.

⁹⁸ Plu. Cras. 19.4.

⁹⁹ Plu. Caes. 52.7.

4 Kůň jako živá součást armády

4.1 Vztah jezdců ke svým koním

Důvěra mezi jezdcem a jeho koněm byla důležitá v rámci nejenom římské, ale kterékoliv jízdy. Aby jezdec mohl věnovat pozornost ději na bitevním poli a samotnému střetu s nepřítelem, musel svému koni plně důvěřovat a být s ním alespoň do určité míry sžitý. I v antice si jistě byli vědomi toho, že každý kůň je individuum a že jsou na své jezdce navyknutí. Příkladem je úryvek z životopisu Filopoiménova:

A jako mladí koně touží po svých obvyklých jezdcích, a jestliže snad nesou někoho jiného, mění se v plaché a divoké, stejně tak achajské vojsko ztrácelo podvahu pod kterýmkoli jiným vojevůdcem, ohlíželo se úzkostlivě po Filopoimenovi, a jakmile ho spatřilo, hned se cítilo povzbuzeno a při důvěře v něho hned bylo i odhodlanější, poněvadž pozorovalo, že tomuto jedinému ze všech vojevůdců nebyli nepřátelé schopni ani přijít na oči, ale že je jímala hrůza už z jeho slávy a jeho jména, jak bylo zřejmé z toho, co dělali. (Plut. Phil. 12, překlad V. Bahník, A. Hartmann, R. Mertlík, F. Stiebitz, E. Svobodová, *Životopisy slavných Řeků a Římanů I*, str. 681-682)

4.1.1 Dochované zmínky o konkrétních koních

Ačkoliv byli koně pro Řeky i Římany důležitým prvkem jak ve společnosti, tak ve vojenství, není dochováno mnoho jmen konkrétních jedinců. Je pravděpodobné, že jména koní upadla v zapomnění jednoduše pro to, že na ně v průběhu následujících století, kdy se vytvářely korpusy antických pramenů, nebyl kladen žádný důraz. Dochovala se tak pouze jména koní velkých vojevůdců, pro jejichž příběh byl jejich kůň důležitý, nebo se jména některých koní zachovala náhodou.

Pravděpodobně nejvíce antických zdrojů zmiňuje koně Alexandra Velikého jménem Búkefalás.¹⁰⁰ Búkefalás byl plemene pocházejícího z Thessalie, odkud ho do Makedonie přivedl kupec Filoneikos.¹⁰¹ Příběh o Alexandrově zkrocení divokého Búkefala popisuje v Alexandrově životopise Plútarchos.¹⁰² Búkefalás zůstal Alexandrovým věrným společníkem až do své smrti.¹⁰³

Co se týče vztahu Alexandra ke svému koni, dle Plútarchova vyličení lze říct, že byl Búkefalás pro Alexandra velmi důležitým. Potvrzuje to například tento úryvek:

¹⁰⁰ Gel. 5.2., Plut. Alex. 6.1., Arr. An. V.14.4.

¹⁰¹ Plu. Alex. 6.1.

¹⁰² Plu. Alex. 6.1-5.

¹⁰³ Plu. Alex. 61.1.

Tam narazili nějací barbari neočekávaně na ty, kdož vedli jeho koně Búkefalu, a zmocnili se ho. Alexandros se tím nesmírně rozčílil, poslal k nim hlasatele a pohrozil jim, že je všechny pobije i s dětmi a ženami, nevrátí-li mu toho koně. Ale když přišli, vedouce koně i odevzdávající mu svá města, zachoval se ke všem laskavě a těm, kteří koně zabrali, dal za něho výkupné. (Plu. Alex. 44.3-5, překlad V. Bahník, A. Hartmann, R. Mertlík, F. Stiebitz, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II*, str. 351)

Stejně tak Plútarchos uvádí, že Alexandr v době, kdy už Búkefalás nebyl v nejlepší formě kvůli svému věku, využíval jiné koně při rutinním ježdění. Do bitev však stále jezdil jen na Búkefalovi.¹⁰⁴ Búkefalův věk tak nebyl překážkou pro jeho výkon v bitvě, Alexandr ho spíše šetřil a využíval ho jen při klíčových akcích. Dalším poznatkem je i údajná Búkefalova neochota snést na svých zádech někoho jiného než Alexandra, když byl sám nastrojen do královského postroje. Údajně Alexandra nenechal jet na jiném koni:

Neminem hic alium quam alexandrum regio instratu ornatus recepit in sedem, alias passim recipiens. Idem in proeliis memoratae cuiusdam perhibetur operae, Thebarum oppugnatione vulneratus in alium transire Alexandrum non passus, multa praeterea eiusdem modi, propter quae rex defuncto ei duxit exequias urbemque tumulo circumdedit nomine eius. (Plin. Nat. XIII.64.154)

Posledním a vcelku zásadním důkazem, že měl Alexandr k Búkefalovi silný vztah, je založení města Búkefala na Búkefalovu počest, na místě, kde kůň uhynul.¹⁰⁵

Existují i další zmínky o konkrétních koních, dochované i se jmény. Například kůň, kterého sedlal Kýros Mladší, se dle Plútarcha¹⁰⁶ jmenoval Pasakás.¹⁰⁷ Ačkoliv kůň Julia Caesara není znám jménem, údajně měl přední nohy jako muž a jeho socha stála před chrámem Venus Genetrix. Dle Plinia o ní napsal báseň Caesar Germanicus. V Pliniově době byla báseň ještě dochována.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Plu. Alex. 32.12.

¹⁰⁵ Str. XIV.1.30.

¹⁰⁶ Plútarchos sám k tomuto údaji cituje Ktésia.

¹⁰⁷ Plu. Art. 9.1.

¹⁰⁸ Plin. Nat. VIII.64.155.

Dalšími koňmi, jejichž jména se dochovala, jsou koně císařů, například Caligulův Incitatus známý díky Suetoniově vyprávění o Caligulových výstřednostech,¹⁰⁹ také Borysthenés císaře Hadriana,¹¹⁰ pojmenovaný pravděpodobně po řece Borysthenés,¹¹¹ a Babylónios císaře Iuliána.¹¹²

4.2 Kůň jako přirozená kořist

Jak už bylo řečeno v předchozích kapitolách, jednou ze základních charakteristik koně je jeho život ve stádě.¹¹³ Strach a vzájemné vyděšení se ve skupině koní v rámci stádního chování šíří velkou rychlostí a výsledkem tak může být hromadná panika. Mnozí jedinci ani nevědí, co je důvodem ke strachu.¹¹⁴ Stačí jim, že se o svůj život bojí jiní. Přirozená obezřetnost a lekavost koní tak mohla v některých případech ve vojsku působit potíže.

4.2.1 Strach z neznámého

Při službě ve vojsku koně potkávali zvířata, se kterými do té doby nepřišli do styku. Takovými zvířaty byli jmenovitě například velbloudi či sloni. O velbloudech a o efektu jejich přítomnosti na koně píše Hérodotos v první knize svého díla:

Velbloudy postavil proti jízdě proto, že se kůň velblouda bojí a nesnáší ani pohled na něho, ani jeho zápach, když ho ucítí. Toto chytré opatření mělo za účel, aby jízda nebyla Kroisovi k ničemu, přestože Lýd doufal, že se s její pomocí nějak vyznamená. Když vojska postupovala proti sobě do bitvy, tu jakmile koně ucítili velbloudy a jakmile je spatřili, obrátili se na útěk a Kroisova naděje byla zmařena. (Hdt. I.80.4, překlad J. Šonka, *Dějiny*, str. 50)

V tomto případě byl strach koní z velbloudů použit dokonce jako strategie. V úryvku je také dobře ilustrovaná základní fyziologická reakce živočichů cítících se ohrožení, tedy útěk. Celá jízda Lýdů, která byla de Hérodota důležitým prvkem lýdské armády, se kvůli této strategii rozpadla. Důvodem však nebyl neúspěch v boji. Koně se dali na útěk ještě před bitvou. Ačkoliv se Lýdové nevzdali a bojovali i bez koní, stejně byl výsledek bitvy Peršanů s Lýdy rozhodnut už předem jen přítomností velbloudů.

¹⁰⁹ Suet. Cal. 55.3.

¹¹⁰ CIL XII.1122.

¹¹¹ Hdt. IV.5.1. Dle Hornblower, Spawforth (2005, s.v. borysthenes) je řeka Borysthenés dnešním Dněprem.

¹¹² Amm.Marc. XXIII.3.6.

¹¹³ Understanding Horse Herd Dynamics (2011).

¹¹⁴ Willekes (2016, str. 135).

Exotické zvíře, se kterým se římsí vojensí koně setkali bez předchozí zkušenosti, byl slon. Setkání se slony popisuje Plútarchos v životopise Pyrrha:

Protože Římanům nejvíce škodili sloni – koně se plašili ještě dříve, než se k nim přiblížil, a utíkali s jezdci pryč – využil Pyrrhos nakonec toho zmatku, nasadil do boje thessalskou jízdu, zahnal Římany na útěk a mnoho jich pobil. (Plu. Pyrrh. 17.6, překlad V. Bahník, A. Hartmann, R. Mertlík, F. Stiebitz, *Životopisy slavných Řeků a Římanů I*, str. 570-571)

I v tomto případě byla reakce koní porovnatelná s reakcí lýdských koní při pohledu na perské velbloudy. Výsledek bitvy byl znovu silně ovlivněn útekem římské jízdy, bez které se římská vojenská síla i kvůli způsobenému chaosu rozpadla. Pyrrhovo vojsko tak Římany pobilo bez vynaložení velkého úsilí.

4.2.2 Stádní chování

Stádní chování koní hrálo v římské armádě velkou roli. Koním jako přirozeně zranitelným zvířatům často stačí málo, aby reagovali na vnější podněty. Vzhledem k jejich postavení v potravním řetězci je jejich volbou nejčastěji únik. Stádní chování koní popsala Carolyn Willekes ve své knize *The Horse in The Ancient World: From Bucephalus to the Hippodrome*:

(The horse) also pays close attention to the body language of fellow herd members – at the slightest hint of danger the whole herd snaps to attention – if one animal spooks or bolts, the rest will automatically react and follow. (Willekes, C., *The Horse in The Ancient World: From Bucephalus to the Hippodrome*, str. 156)

Příkladem takové situace je například Caesarova jízda, kterou s sebou strhla jízda Dumnorigova, když jí Dumnorix dal pokyn k ústupu:

Reperiebat etiam in quaerendo Caesar, quod proelium equestre adversum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae factum a Dumnorige atque eius equitibus (nam equitatu, quem auxilio Caesari Haedui miserant, Dumnorix praeerat): eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum. (Caes. Gall. I.18.10)

Díky tomuto úryvku je patrné, že k vyvolání efektu stádního chování nebylo potřeba ani samotného nepřítele, koně mohli být strženi i koňmi ze spojenecké jízdy. Příčinou je již zmíněná

součást stádního chování: pro to, aby koně začali prechat v rámci stádního chování, nepotřebují vědět proč.

4.3 Osud římského vojenského koně

Po skončení války se koně pravděpodobně vraceli se svými majiteli domů, kde pokračoval jejich vojenský výcvik a případné obnovení fyzické kondice, pokud byl kůň ve válce dlouho a neměl během služby dostatek potravy. Také zůstávali ve stavu pohotovosti pro případ, že by válka znovu vypukla. Ne každý kůň však měl to štěstí, že se vrátil domů bez újmy a s očekáváním pokračování vojenské kariéry.

4.3.1 Dosažení vysokého věku

Dosažení příliš vysokého věku pro vojenskou službu je jednou z mála možností, jak mohla být ukončena vojenská kariéra jezdeckého koně. Je otázkou, kolik koní využívaných ve vojenství dokázalo skrze nebezpečí a náročnost vojenského prostředí dosáhnout natolik vysokého věku, aby byli vyřazeni ze služby z důvodu nedostatečné výkonnosti.

Příkladem je Alexandrův kůň Búkefalás. Jak již bylo řečeno v kapitole 4.1.1., Alexandr sedlal Búkefala do bitvy až do jeho pokročilého věku. Búkefalás měl uhynout v roce 326 př.n.l. v bitvě u Hydaspu.¹¹⁵ V Alexandrově životopise Plútarchos udává, že nedlouho po Alexandrově zkrocení Búkefala nechal Filip Makedonský poslat pro Aristotela, aby mladého Alexandra učil, neboť v něm viděl velký potenciál.¹¹⁶ V tu dobu mohlo být Alexandrovi kolem 13 let. Dle Arriána bylo Búkefalovi v době jeho smrti kolem 30 let.¹¹⁷ Pokud by Búkefalovi bylo 30 let v roce 326 př.n.l., musel být Alexandrem zkrocen až ve svých 13 letech, tedy v již celkem pokročilém věku. Potvrzuje to však Plútarchos, který popisuje Búkefala jako již hodně letitého už po bitvě u Gaugamél v roce 331 př.n.l.¹¹⁸, tedy v době, kdy bylo Búkefalovi asi 25 let.¹¹⁹

Je nutno podotknout, že se jednalo o koně krále, který měl vysokou úroveň péče a byl velmi ceněný nejen samotným králem, ale i ostatními vojáky. Péče o takového koně se pravděpodobně nemohla rovnat péči o koně řadových vojáků. Lze jen těžko soudit, zda se takového věku mohli dožít i obyčejní vojenští koně. Na druhou stranu byl kůň vojevůdce potenciálně ve větším nebezpečí během bitev, neboť jeho jezdec byl důležitým terčem. Stejně jako u vojáků hrála i u koní velkou roli štěstěna a náhoda.

¹¹⁵ Str. XV.1.29.

¹¹⁶ Plu. Alex. 7.2.

¹¹⁷ Arr. Anab. V.19.4.

¹¹⁸ Plu. Alex. 32.12.

¹¹⁹ Tyto výpočty jsou mé odhady na základě údajů z antických pramenů.

Otázkou je, co by Římané udělali s koněm, který již výkonnostně nezvládal vojenské nasazení. O takových případech jsem v antických pramenech nenašla ani zmínku, nelze tedy v tuto chvíli na otázku odpovědět. Přemýšlet se dá o využití jinde v táboře, vypuštění do volné přírody nebo využití na maso. Žádný autor, jehož dílo jsem probádala, se však o žádné z těchto možností nezmiňuje.

Stále platí předpoklad, že pokud se nějaký kůň dožil tak vysokého věku, aby to narušovalo jeho výkonnost v armádě, šlo pravděpodobně o výjimečný případ.

4.3.2 Zranění a smrt

Častým osudem nejen římského, ale jakéhokoliv vojenského koně bylo zranění či smrt v bitvě. Vzhledem k funkci, kterou v římském vojsku jízda měla, se koně dostávali do styku s jízdou nepřítele i s pěšáky. Zranění koní nepřátelské jízdy bylo jistě také dobrou strategií, neboť jezdec bez koně je mnohem zranitelnější a čím méně koní jízda měla, tím méně nebezpečnou se stávala.

Dle antických pramenů bylo častým způsobem zranění koně probodnutí nepřítelem, jako se zmiňuje Plútarchos v životopise Alexandrově:

Ale on, protože se poddával spíše hněvu než rozvaze, první vrazil mezi ně a ztratil tak svého koně, jenž byl bodnut do boku – ale to byl jiný, nikoli Búkefalás – a tady se většina Alexandrových vojáků, kteří tehdy byli zabiti a raněni, ocitla v nebezpečí a padla při utkání se zoufalci a statečnými bojovníky. (Plu. Alex. 16.14, překlad V. Bahník, A. Hartmann, R. Mertlík, F. Stiebitz, *Životopisy slavných Řeků a Římanů II*, str. 327)

V antických pramenech se však objevuje i past v zemi, ve které si koně lámou nohy:

Takhle se vypořádali Fókové s thessalskou pěchotou, která je obléhala. Thessalskou jízdu, která jim vpadla do země, zničili strašným způsobem. V průsmysku u Hyampole vykopali velikou jámu, do které nakladli prázdné džbány, potom nanosili hlínu, urovnali povrch s ostatní půdou a očekávali thessalský útok. Thessalové se přihnali, aby Fóky kopyty rozdupali, a dopadli na džbány. Koně si tam polámali nohy. (Hdt. VIII.28, překlad J. Šonka, *Dějiny*, str. 450)

Zásah kopím či jinou bodnou zbraní do břicha či hrudi je sice pro koně fatální, ale vyžaduje jistou dávku obratnosti a dobrého načasování, aby nepřítel dokázal koně zranit bez ohrožení vlastního života. Zlomená noha je však u koní věcí velmi závažnou a bohužel značně častou,

neboť končetiny koní jsou náchylné ke zranění a velmi náročné na léčbu. I v moderní době se zlomená noha koně často považuje za neléčitelný problém, neboť kůň na léčenou nohu nesmí přenášet váhu a léčba trvá velmi dlouho.¹²⁰ Proto je nutné koně držet bez možnosti pohybu řádově měsíce, čehož u mnoha koní není možné dosáhnout. Je tak téměř jisté, že zlomená noha byla pro římského vojenského koně fatální.

Mezi nefatální zranění patří například vykloubení ramene koně při bitevních manévrech.¹²¹ Taková zranění však mohla skončit fatálně až v následujících minutách, kdy byl kůň znehybněn či oslaben a nepřítel ho mohl zasáhnout.

V antických pramenech jsem nenalezla žádné zprávy o tom, jak bylo s takto zraněnými koňmi zacházeno. Ti totiž neumírali na místě, tak jako koně zranění v oblasti důležitých orgánů, kteří umírali téměř okamžitě. Zlomená noha koně na životě přímo neohrožuje, kůň se však stává chromým a trápí se v bolestech. Je tedy pro armádu či jakékoliv jiné využití lidmi absolutně nepoužitelným. Ve volné přírodě takový kůň nejčastěji umírá jakožto snadná kořist pro predátory.

¹²⁰ Cook (2011).

¹²¹ Davies (1969, str. 432).

ZÁVĚR

Péče o koně v římském vojenském prostředí nebyla jistě snadný úkol. Risk zranění tak klíčového zvířete v bitvě byl značný, nároky na péči a krmivo pro jednotlivé koně byly vysoké a na jejich zajištění byly závislé výsledky důležitých bitev. Není proto překvapením, že se tímto tématem zabývali někteří autoři velmi detailně, a vznikly tak spisy, jako je například Xenofóntův *De equitum magistro*.

Díky původu většiny informací a úryvků, ze kterých tato práce vychází, je znát tendence antických řeckých autorů věnovat tomuto tématu více pozornosti, než činili autoři římské. To však bylo již předem očekávané, nejen vzhledem k rozsahu děl z řeckého prostředí a charakteristice dochované římské literatury, ale i s ohledem na již zmíněná díla řeckých autorů, která jistě byla římskou společností aktivně čtena. Je logické, že římský svět neměl potřebu produkovat další dílo typu *De equitum magistro* nebo *De equitandi ratione*, pokud již takové dílo vojevůdci a jezdcí k dispozici měli. Římané samotní však ke vzniku této práce přispěli svými spisy o agrikultuře a úryvky z děl zmiňujících díky své podrobnosti zajímavé detaily z života římských koní i jejich jezdců a ošetřovatelů.

Tato práce přibližuje římského koně jako živé a vnímavé zvíře místo statické součásti vojenského vybavení římského vojska. Ukazuje také, že si Římané i Řekové koní vážili nejen jako majetku, ale i jako partnerů ve vojenských strastích, a že po svých koních také pojmenovávali města či jim zřizovali hrobky. Citlivost a vnímavost těchto zvířat však naopak mohla znamenat určitou nestabilitu a nebezpečí pro římské vojsko, což sice činilo jízdu riskantní součástí římské armády, zároveň však z vojenského hlediska velmi důležitou.

Mnoho otázek však zůstává nezodpovězených – dalo by se říct, že téměř většina z nich. Propojením s oborem zoologie a s odborníky na chov koní by bylo možné hlouběji proniknout do této problematiky, na jejíž otázky se jen se základní znalostí života dnešních koní a s relativně malým počtem úryvků z písemných pramenů antické doby nedá odpovědět bez značných pochybností.

Jisté je však to, že se vzhledem ke stavu sekundární literatury jedná o často opomíjené detaily fungování římské armády, detaily, které měly zřejmě velký podíl na rozmachu Římské říše, a tím i na postupném tvoření západní civilizace.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Primární prameny

- AMMIANUS, Marcellinus, *Rerum Gestarum libri qui supersint*, ed. W. Seyfarth, Stutgardiae et Lipsiae: B.G. Teubner, 1999.
- APPIÁNOS, *Zrod římského impéria (Římské dějiny I)*, přeložili J. Burian, B. Mouchová, Praha: Svoboda, 1986.
- CAESAR, Gaius Iulius, *C. Iuli Caesaris Commentariorum*, ed. R. du Pontet, svazek II, Oxford: Oxford University Press, 1901.
- CICERO, Marcus Tullius, *Oxford Classical Texts: M. Tullii Ciceronis: Orationes, Vol. 3: Divinatio in Q. Caecilium, In C. Verrem*, ed. W. Peterson, svazek III, Oxford: Oxford University Press, 1917.
- DIONÝSIOS Z HALIKARNÁSSU, *Roman Antiquities*, translation by E. Cary, volume V (books VII-IX.24), Cambridge: MA: Harvard University Press, 1937.
- DIONÝSIOS Z HALIKARNÁSSU, *Roman Antiquities*, translation by E. Cary, volume VI (books IX.25-X), Cambridge: MA: Harvard University Press, 1947.
- IOSEPHUS, Flavius, *Válka židovská II*, přeložili J. Havelka, J. Šonka, Praha: Svoboda, 1992.
- GELLIUS, Aulus, *Noctes Atticae*, ed. M. Hertz, Lipsiae: B.G. Teubner, 1853.
- HÉRODOTOS, *Dějiny*, přeložil J. Šonka, Praha: Odeon, 1972.
- OPPIÁNOS, *Oppian, Colluthus, Tryphiodorus*, translation by A. W. Mair, University of Toronto, London: W. Heinemann, 1928.
- OVIDIUS NASO, Publius, *Metamorphoses*, ed. W. S. Anderson, Berlin / Boston: B.G. Teubner, 1998.
- PLINIUS MAIOR, Gaius, *Naturalis Historia VIII*, ed. K. F. T. Mayhoff, svazek II (kniha VIII), Lipsiae: B.G. Teubner, 1906.
- PLÚTARCHOS, *Životopisy slavných Řeků a Římanů*, přeložili V. Bahník, A. Hartmann, R. Mertlík, F. Stiebitz, E. Svobodová, svazek I, Praha: Baset / Arista / Maitrea, 2007.
- PLÚTARCHOS, *Životopisy slavných Řeků a Římanů*, přeložili V. Bahník, A. Hartmann, R. Mertlík, F. Stiebitz, svazek II, Praha: Baset / Arista / Maitrea, 2007.
- POLYBIOS, *Dějiny*, přeložil P. Oliva, svazek II, Praha: Arista / Maitrea / TeMi CZ, 2009.
- POLYBIOS, *Dějiny*, přeložil P. Oliva, svazek III, Praha: Baset / Arista, 2022.
- STRABÓN, *The Geography of Strabo*, translation by H. C. Hamilton, W. Falconer, volume II, London: H.G. Bohn, 1856.
- STRABÓN, *The Geography of Strabo*, translation by H. C. Hamilton, W. Falconer, volume III, London: H.G. Bohn, 1857.
- SUETONIUS, *Suetoni Tranquilli, C., opera: Vol. I. De vita Caesarum libri XIII*, ed. M. Ihm, svazek I (kniha IV), Lipsiae: B.G. Teubner, 1993.
- VARRO, Marcus Terentius, *M. Terenti Varronis Rerum rusticarum libri tres*, ed. G. Goetz, Lipsiae: B. G. Teubner, 1929.
- VEGETIUS, *Flavi Vegeti Renati Epitoma Rei Militaris*, ed. C. Lang, Lipsiae: B.G. Teubner, 1885.
- VERGILIUS MARO, Publius, *Aeneis*, ed. G.B. Conte, Berlin / Boston: De Gruyter, 2009.
- XENOFÓN, *Cavalry General*, translation by H.G. Dakyns, Project Gutenberg, 2008, dostupné z: <https://www.gutenberg.org/files/1172/1172-h/1172-h.htm>
- XENOFÓN, *O Kýrově vychování*, přeložil V. Bahník, Praha: Svoboda, 1970.

Lea Ministrová

Římský vojenský kůň: Všední život mimo bojiště

XENOFÓN, *On Horsemanship*, translation by H.G. Dakyns, Project Gutenberg, 2008, dostupné z: <https://www.gutenberg.org/files/1176/1176-h/1176-h.htm>

Literatura

- „7 Expert Tips for Choosing the Right Horse“, in: *Fédération Équestre Internationale* [online], 2019, [cit. 2024-05-08], dostupné z: <https://www.fei.org/stories/lifestyle/teach-me/7-expert-tips-choosing-right-horse>
- „Anatomy, physiology and reproduction in the mare“, in: *Ontario Government* [online], 2022, [cit. 2024-02-21], dostupné z: <https://www.ontario.ca/page/anatomy-physiology-and-reproduction-mare>
- ANDERSON, B., „What To Know About the Noriker Horse“, in: *WebMD* [online], 2023, [cit. 2024-08-05], dostupné z: <https://www.webmd.com/pets/what-to-know-about-the-noriker-horse>
- COOK, Ch., „Claims five: Why does a broken leg mean the end for a horse?“, in: *The Guardian* [online], 2011, [cit. 2024-05-08], dostupné z: <https://www.theguardian.com/sport/blog/2011/sep/23/claims-five-broken-leg-horse>
- „Cooked Flaked Barley (Micronised Barley)“, in: *Balanced Horse Feeds* [online], [cit. 2024-05-08], dostupné z: <https://balancedhorsefeeds.co.uk/composition/micronised-barley/>
- DAVIES, R. W. „The Supply of Animals to the Roman Army and the Remount System.“ *Latomus* 28, 1969, str. 435–437, dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/41527450>
- DAVIS, B., „Timeline of the Development of the Horse“, *Sino-Platonic Papers* č. 177, srpen 2007.
- DIMARCO, L. A., *War Horse: A History of the Military Horse and Rider*, Yardley, Pennsylvania: Westholme Publishing LLC, 2008.
- EDWARDS, E. H., *The Horse Encyclopedia*, London: Dorling Kindersley (DK), 2016.
- „Exmoor Pony“, in: *Breeds of Livestock* [online], Department of Animal & Food Sciences at Oklahoma State University, [cit. 2024-05-08], dostupné z: <https://breeds.okstate.edu/horses/exmoor-pony.html>
- GEHLEN, H., KRUMBACH, K., THÖNE-REINEKE, C., „Keeping Stallions in Groups—Species-Appropriate or Relevant to Animal Welfare?“ *Animals* 11, 2021, č. 1317, dostupné z: <https://www.mdpi.com/2076-2615/11/5/1317>
- GLARE, P. G. W., *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1982.
- GRIFFIN, A., „What is a Horse Breed?“ in: *Horses Extension* [online], University of Kentucky, 2020, [cit. 2024-05-08], dostupné z: <https://horses.extension.org/what-is-a-horse-breed/>
- HAYES, M. H., *Stable Management And Exercise*, Hurst and Blackett, 1900.
- HENDRICKS, B. L., „Calabrian.“ in: *International Encyclopedia of Horse Breeds*, Norman: University of Oklahoma Press, 2007, 93–95.
- HINEY, K., „Stallion Behavior and Management“, in: *OSU* [online], Oklahoma State University, 2018, [cit. 2024-03-18], dostupné z: <https://extension.okstate.edu/fact-sheets/stallion-behavior-and-management.html>
- HORNBLOWER, S., SPAWFORTH, A., „Borysthene.“ in: *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford: Oxford University Press, 2005.
- „Horse Care Guidelines“, in: *The Humane Society of The United States* [online], [cit. 2024-05-08], dostupné z: <https://www.humanesociety.org/resources/horse-care-guidelines>

Lea Ministrová

Římský vojenský kůň: Všední život mimo bojiště

KELLER, O., *Die Antike Tierwelt*, Leipzig: W. Engelmann, 1909.

LAWRIE, M. R., *The Horse in Roman Society*, Magisterská práce, University of South Africa, 2005.

LIDDELL, H. G., *A Lexicon Abridged from Liddell and Scott's Greek-English Lexicon*, Oxford / New York: Clarendon Press, 1984.

„Seaweed for horses: Miracle supplement or massive con?“ in: *FeedXL* [online], [cit. 2024-05-08], dostupné z: <https://feedxl.com/20-seaweed-miracle-or-con/>

SMITH, W., ANTHON Ch., *A new classical dictionary of Greek and Roman biography, mythology, and geography partly based upon the Dictionary of Greek and Roman biography and mythology*, New York: Harper & Bros. Tables, 1851.

SMITH, W., D.C.L., LL.D., *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London: John Murray, Albemarle Street, 1875.

ŠAŠEL KOS, M., „The Story of the Grateful Wolf and Venetic Horses in Strabo's Geography“, *Studia mythologica Slavica* 11, 2008, 9–24.

„Understanding Horse Herd Dynamics“, in: *Happy Horse Training* [online], 2011, [cit. 2024-05-08], dostupné z: <http://www.happy-horse-training.com/herd-dynamics.html>

„What Do Horses Eat?“, in: *SPANNA* [online], [cit. 2024-05-08], dostupné z: <https://spana.org/blog/what-do-horses-eat/>

WILLEKES, C., *The Horse in The Ancient World: From Bucephalus to the Hippodrome*. London / New York: I.B. Tauris. 2016.

WILLIAMS, C. A., „The Basics of Equine Behavior“, in: *New Jersey Agricultural Experiment Station* [online], 2004, [cit. 2024-05-08], dostupné z: https://esc.rutgers.edu/fact_sheet/the-basics-of-equine-behavior/